

VARIÉTÉTHEATERS

van 1880 tot 1914

TEKST: Evelien Jonckheere
winnaar van de Vlaamse Scriptieprijs 2007

Het archiefonderzoek naar de Gentse variététheaters van 1880 tot 1914 wierp een licht op een onontgonnen amusementsvorm. Nooit voorheen verscheen in België een publicatie over het variététheater. De archiefdocumenten die de scriptie rijkelijk illustreren bewijzen dat het variététheater een groot aandeel uitmaakte van het negentiende-eeuwse uitgaansleven van de Gentenaar, een echte 'lollekenshere'.

Archiefonderzoek wees uit dat men, alleen al in Gent, in de negentiende eeuw op zes plaatsen van deze theaterform kon genieten. Het variétéprogramma op plaatsen zoals *Le Lion d'Or*, *Hippodroom De Drie Sleutels*, *L'Eden-Théâtre*, *La Salle Valentino*, de *Skating Rink* en *Le Nouveau Cirque* vertoonde zowel overeenkomsten met het circus, de foor, het café-chantant als het legitieme theater. Het programma werd immers samengesteld onder het motto 'voor elk wat wils'. Het bestond uit een opeenvolging van *numéro's* die telkens slechts enkele minuutjes duurden. Zowel klassieke muziekstukken als populaire liederen werden er afgewisseld met klassiek ballet, moderne dans, acrobatie, illusionisme, dierennummers, fenomenen en zelfs met demonstraties van de laatste nieuwe uitvindingen. Attractie primeerde op de narratie, kortom, spektakel dat kon wedijveren met onze hedendaagse zapcultuur.

Collectie: Guy Puttevils

Variététheater deed niet haar intrede in stenen circussen, maar op de foor. Verschillende foordisciplines werden ondergebracht in (houten) foobarakken. *Collectie MIAT, F 150*

Archiefonderzoek

Het archiefonderzoek is grotendeels gebaseerd op bronnen uit het fonds Vliegende Bladen. Dit is een verzameling strooibriefjes die het resultaat waren van de oproep van de Gentenaar Ferdinand Vander Haeghen aan het einde van de negentiende eeuw, om gedrukte en met de hand geschreven documenten die schijnbaar geen waarde hadden niet weg te gooien. Dit fonds is het eigendom van de Universiteit Gent. Daarnaast putten we ook uit het archief van het MIAT, waar onder meer oude postkaartjes met afbeeldingen van artiesten van weleer en decorafbeeldingen geïnventariseerd en bewaard worden, maar ook programmaboekjes van diverse spektakelstukken en revues. Deze postkaarten en programmaboekjes bleken een schat aan informatie te bevatten. Met behulp van boeken zoals *Van kinetoscoop tot café-ciné* van Guido Convents, *Gids voor Oud Gent* van Guido Deseyn en *Gent Circusstad* van André De Poorter konden heel wat vraagtekens over het Gentse variététheater en haar archiefdocumenten opgelost worden en anderzijds konden de archiefdocumenten ook de informatie uit die boeken verrijken.

Ontstaan van het Gentse variététheater

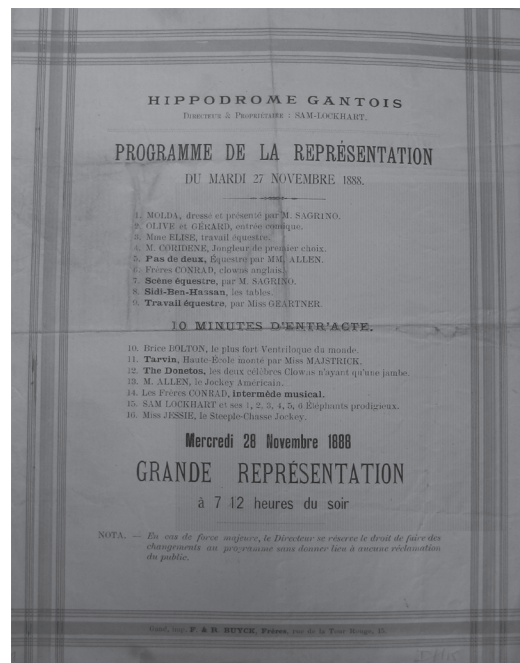
In de negentiende eeuw kende het variététheater in geheel Europa en de Verenigde Staten een grote populariteit. Denk maar aan plaatsen zoals de *Moulin Rouge* en *Les Folies-Bergère* in Parijs, *Vaudeville Houses* zoals de Radio City in New York, diverse *Music-Halls* in Groot-Brittannië en *Tingeltangels* in Duitsland. Een voor een zijn het namen en plaatsen die onder het begrip 'variététheater' kunnen worden verzameld. In het buitenland bleek dat de wotels van het variététheater vooral in kroegen lagen. Zo ontstonden de Franse variététheaters uit de café-chantants en de latere café-concerts, de Engelse music-halls uit de 'taverns' en de Amerikaanse vaudeville uit de 'saloons'. De buitenlandse variététheaters waren aanvankelijk ook volkser dan de eerste Gentse variététheaters, die grotendeels ontstonden uit de liefde van de Gentse bourgeoisie voor paardenspektakels.

De paardenspektakels vonden jaarlijks plaats tijdens de Halfvastenfoor en uit deze paardenspektakels ontwikkelde ook het circus zich in de negentiende eeuw. Het circus zal lang onlosmakelijk verbonden blijven met de foor. De paardenspektakels vonden sinds 1779 plaats op Gentse openbare pleinen, maar met verloop van tijd werden ze ondergebracht in 'stenen circussen' zoals de *Manège Municipal* in de Lindelei en *Renbaan Visser* in de Bagattenstraat. Deze stenen circussen bevatten een manège waar de gegoeden in de voormiddag ruitlessen namen en er in de namiddag genoten van een circusvoorstelling in de pistes en op de podia naast de pistes, die versierd werden met bruggen, berglandschappen etc. Circusvoorstellingen waren meer dan

acrobatie in de negentiende eeuw, want ook pantomimes, melodrama's en balletten vormden er een vast onderdeel van.

In 1853 werd de Gentse ruitersmaatschappij 'Le Cercle Equestre' opgericht. De leden van deze vereniging, allen uit de zeer gegoede klasse, waren fervent liefhebber van circussen en figureerden zelfs in de pantomimes van de circusvoorstelling. Aanvankelijk vond de vereniging onderkomen in *Renbaan Visser*, maar na verloop van tijd bleek het stenen circus van de Gentse kunstschilder Guillaume Visser te klein geworden voor de ruitersmaatschappij.

Hippodroom De Drie Sleutels: buiten de halfvastenperiode werd de programmatie van circusvoorstellingen uitgebreid met variétévoorstellingen.

UGent, Fonds Vliegende Bladen

Lokalisering van het Gentse variététheater

Hippodroom De Drie Sleutels

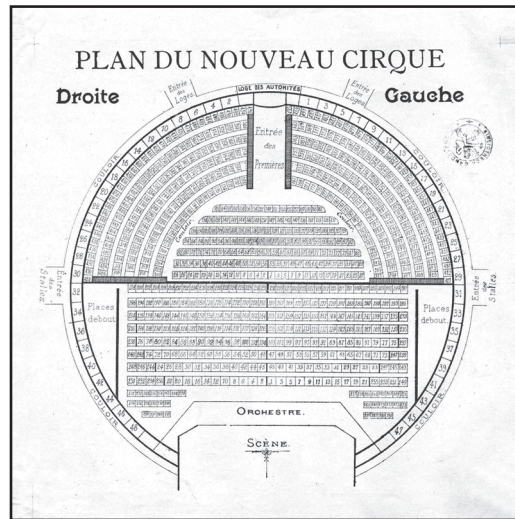
In 1879 vond de ruitersmaatschappij haar onderkomen in de *Hippodroom De Drie Sleutels* van uitbater Pieter Stevens, dat gelegen was op een terrein van de Kattenberg, achter de huizen van de Sint-Amandsstraat. Het stenen circus was verbonden met de aanpalende herberg 'De Drie Sleutels'. Iedere donderdag voor de aanvang van de Halfvastenfoor vond het prestigieuze bal van de 'Cercle Equestre' plaats in de Hippodroom, waar de programmatie van circusvoorstellingen buiten de halfvastenperiode uitgebreid werd met variétévoorstellingen.

Bij variétévoorstellingen was het paard niet langer het belangrijkste onderdeel van de show, maar verschoof alle aandacht naar het podium, waar balletten, pantomimes en spektakelstukken afgewisseld werden met lichtere acrobatische en later ook komische acts. De cirkelvormige piste werd gevuld met stoelen, die nu allen naar het rechthoekig podium gericht waren. Op de plannen van het Nieuwe Cirkus zijn zowel de cirkelvormige piste als de zitplaatsen in deze piste duidelijk zichtbaar.

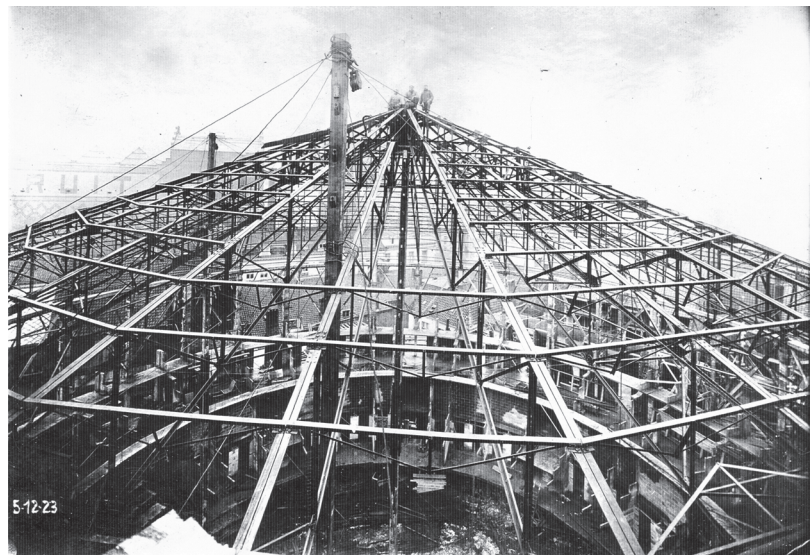
Variététheater deed niet haar intrede in deze stenen circussen maar op de foer. Variétévoorstellingen verschenen reeds vanaf de jaren 1865 op de foer. Verschillende foordisciplines zoals acrobatie, goochelnummers, volkse toneelvoorstellingen... werden er gesynthetiseerd in één foorbarak. Het samenstellen van een dergelijk programma was niet goedkoop en bijgevolg werden ze tussen 1865 en 1905 enkel door de gegoede klasse druk bezocht. Aanvankelijk waren er Belgische variététheateruitbaters op de foer zoals François Klepkens of Antonio Wallenda, maar die kwamen in problemen toen buitenlandse ondernemingen veel luxueuzere en uitgebreidere variétévoorstellingen konden aanbieden op de foer.

Nieuwe Cirkus of Nouveau Cirque

Het *Nieuwe Cirkus* was het volgende onderkomen van de 'Cercle Equestre'. De Hippodroom was voor het prestigieuze ruitgezelschap verouderd en primitief geworden en het gezelschap opende in 1895 haar eigen stenen circus: *Le Nouveau Cirque*, vandaag beter gekend als *de Nieuwen Cirk*. Op het terrein van de vroegere katoenfabriek Van de Kerckhove, afgebrand in 1878, werd het circus gebouwd met een stalruimte voor 100 paarden, een manège en een renbaan met toneel. Aanvankelijk waren er 3250 plaatsen, maar in 1897 werden er nog eens 1000 plaatsen bijgemaakt. Het complex was voorzien van twee ingangen. De hoofdtoegang lag in de Sint-Pietersnieuwstraat en was voorbehouden voor de gegoede klasse, terwijl een tweede ingang in de Lammerstraat voorzien was voor het publiek van tweede en derde rang, die zelfs tot te- 000

Het Nieuwe Cirkus: zowel de cirkelvormige piste als de zitplaatsen zijn duidelijk zichtbaar. *Stadsarchief Gent, L29-2c*

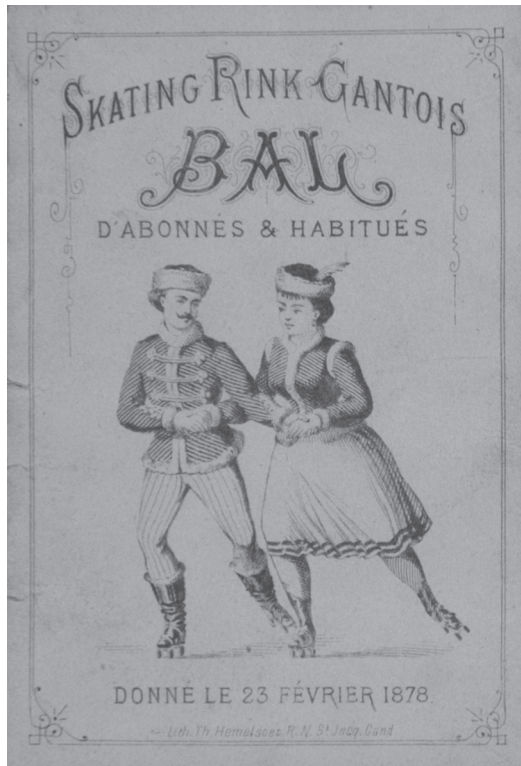

Na een verwoestende brand in 1920 van het Nieuwe Cirkus verrees in 1923 een nieuwe circus- en theaterzaal. *Collectie MIAT, F054-2*

Het Nieuwe Cirkus bood ooit plaats aan 3400 personen. *Collectie MIAT, F054-4*

Skating Rink: een populaire feestzaal waar men terecht kon om te 'schaatsen op wielekens'.
UGent, Fonds Vliegende Bladen, IS28

gen het koepelvormig dak opeengestapeld werden in wat ook wel 'het uilenkot' genoemd werd. In de krant *De Vooruit* werd alvast op 23 februari 1895 met trots over de inwijding van het Nieuwe Gentse paardencircus of Hippodroom geschreven:

"De Nieuwe Hippodroom – Voorzeker moet Gent thans onder opzicht van feestzaal en renbaan voor geen enkele stad van België, ja wellicht van het vasteland onderdoen. De elektrische verlichting, blauwachtig in het hooge, geel in de onderste kringen, zet de zaal iets tooverachtigs bij. De schilderingen die zoals men weet aan het penseel van M. Montald te danken zijn, zijn levend van gepastheid en frischheid. Boven het tooneel is een kroonstuk aan-

In juli 1934 woedde een grote brand in de Valentino, toen nog Scala.
Stadsarchief Gent

gebracht waarop twee muzen, het wapenschild van Gent omslingerend, zijn afgemaakt."

Naast circusvoorstellingen tijdens de halfvastenfoor, werden er ook tal van bals georganiseerd, vooral tijdens de carnavalsperiode, maar ook boks- en worstelwedstrijden vonden er plaats. Om het rendement van de zaal op te drijven buiten het circusseizoen werden er variétévoorstellingen ingericht en werd het *Nieuwe Cirkus* in die periode omgedoopt in het *Théâtre de Variétés*. In de zomer diende de zaal als manège voor de leden van de 'Cercle Equestre'.

In 1913 kwamen er verbeteringswerken en de zaal die heringericht werd als cinema-variétézaal kreeg de nieuwe naam *Ghent-Palace*. In 1920 brandde het circus helemaal af, maar werd in 1923 heropgebouwd. Het complex werd in 1944 verbouwd tot garage door de nieuwe eigenaar, Ghislain Mahy, waarbij de volledige inrichting werd vernietigd in functie van de nieuwe bestemming. De garage sloot haar deuren in 1978 en werd vanaf dan gebruikt als opslag- en restauratieplaats voor oldtimers. In 1978 werd het *Nieuwe Cirkus* alsnog een beschermd stadsgezicht, maar tot op heden staat het voormalige circusgebouw er verlaten en bouwvallig bij, wachtend op een nieuwe bestemming.

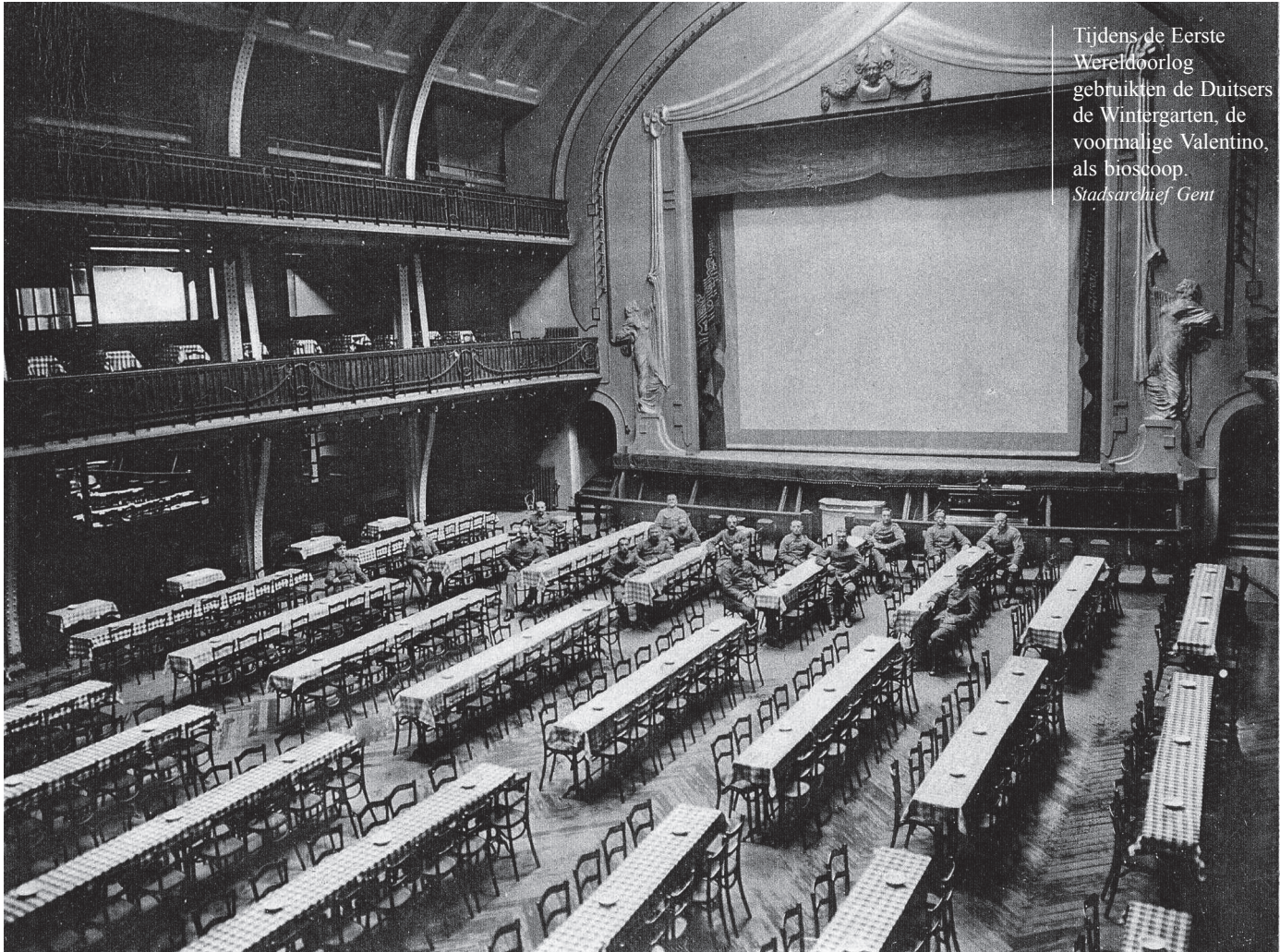
Skating Rink

Niet enkel stenen circussen, maar ook bepaalde 'feestpaleizen' waar allerhande bals plaatsvonden, programmeerden variététheater. Zo was de *Skating Rink* in de Bagattenstraat een populaire feestzaal waar men terecht kon om te 'schaatsen op wielekens'. Naast dat schaatsen op wielekens stond er ook geregeld variété op het programma.

Valentino

In de *Valentino*, één van de meeste geliefde ontmoetingsplaatsen voor de Gentse burgerij sinds 1884, werd niet alleen gedanst en feest gevierd, maar vonden ook politieke meetings, toneel en variétévoorstellingen plaats. De naam *Valentino* was ontleend aan een bekend variététheater in Parijs en in 1911 werd de zaal herdoopt in *Scala, salle pour bals, fêtes, réunions, spectacles, conférences et cinéma américain* en in 1913 in *Wintergarten*. Zowel de naam *Scala* als *Wintergarten*, zijn veelgebruikte namen voor variétézalen in Europa.

In de Eerste Wereldoorlog werd het meubilair van de *Wintergarten* in een vlag van patriotisme kort en klein geslagen, waarop de zaal haar deuren sloot tot 1921. Toen werd de zaal geopend onder de naam *Coliseum* en werd er een feest- en filmzaal in ondergebracht. Na de tweede wereldoorlog kreeg de zaal faam als boks- en catchtent, maar uiteindelijk werd de zaal in de jaren zestig met de grond gelijk gemaakt voor de bouw van het *Shopping Center*

Tijdens de Eerste Wereldoorlog gebruikten de Duitsers de Wintergarten, de voormalige Valentino, als bioscoop. Stadsarchief Gent

Zuid. Enkele van de ijzeren spanten van de Valentino zouden verwerkt zijn in dit nieuwe shoppingcenter.

Lion d'Or

Ook in het hotel *Le Lion d'Or* op het Gouden Leeuwplein zijn sporen van variététheater gevonden. Het hotel stond bekend om haar Moorse decoratie en was een café-restaurant waar men kon biljarten, concerten bijwonen en waar eveneens variété-acts opgevoerd werden.

Eden-Théâtre

Tot slot kan ook zeker het *Eden-Théâtre* in Gent als een variététheater bestempeld worden, dat in 1883 geopend werd in het bijzijn van de pers, zoals de krant *La Flandre Libérale* op 17 oktober in dat jaar:

“Gand a fini par faire comme les autres. Elle a son Eden-Théâtre. L'inauguration a eu lieu hier soir en présence de MM. Colson, Voituron, Dauge et Bruneel, échevins, de plusieurs conseillers communaux, de nombreux officiers de la garde civique et de l'armée, et d'autres notabilités invitées. Nous avons déjà fait connaître les dispositions de la salle. Tout était terminé hier soir et l'aspect était

réellement charmant. La vieille boucherie est transformée en une bonbonnière coquette, gracieuse et très artistiquement décorée. L'éclairage est beau et ne fatigue pas la vue. (...)”

Variétézalen met de naam *Eden-Théâtre* trof men aan in iedere Europese stad met aanzien. Het Gentse *Eden-Théâtre* werd ondergebracht in de Wolveverskapel in de Korte Dagsteeg. Daar kon

De Kuiperskaai met de vroegere Valentino: het gebouw in de huizenrij rechts met het spitse dak. Stadsarchief Gent

Geheel boven: Théo Lebrun van het Nouveau Cirque componeerde het 'Salut à Gand' in 1907. UGent, Fonds Vliegende Bladen, IIC31

Boven: Beroemde tenor Ibos werkte mee aan de 'Grote Galavertoning' in het Nouveau Cirque in 1907. UGent, Fonds Vliegende Bladen, IIIC6

men tot 1871 terecht om vlees te kopen in de vleeshal die op haar beurt in de oude Wolweverskapel ondergebracht was.

Hoewel er ook diverse bals werden georganiseerd in het *Eden-Théâtre*, was er hoofdzakelijk variététheater te zien. Het huisorkest van het *Eden-Théâtre* liet zich niet enkel tijdens de variétévoorstellingen horen, maar ook dagelijks in het koffiehuis van het *Eden-Théâtre*, wat blijkt uit de volgende tekst op een strooibriefje:

"Het koffiehuis van het Eden-Théâtre is alle dagen open en de dranken alle van Iste keus worden er bediend aan de prijzen der andere koffiehuisen der stad. Een orchestrion van 35 muzikanten doet er zich hooren van 11 uren 's morgens tot 11 uren 's avonds en voert er stukken van de grootste Meesters uit."

Net zoals de *Valentino* en het *Nieuwe Cirkus* lag deze zaal in de buurt van het Zuidkwartier, dat op het einde van de negentiende eeuw de uitgaansbuurt bij uitstek was. In deze buurt lagen immers de bekendste dans- en concertzalen van de stad, een prachtige dierentuin dichtbij het drukke Zuidstation en een hele reeks burgercafés en hôtels waar dames van plezier de heren met graagte verwendden.

Programmatie van het Gentse Variététheater

We weten reeds dat het variététheater een vergaarbak van diverse amusementsvormen leek, maar hoe vertaalde zich dat op de scène? Een kaartje dat de opening van het variététheater in het *Nouveau Cirque* aankondigt beschrijft het spektakel als volgt:

"Chants, Danses, Transformations, Gymnastique, Acrobates, Jongleurs, Excentricités, Ventriloques, Athlètes, Ballets, Pantomimes, etc., Théâtre de Famille dans le genre de ceux de Londres, Paris, Berlin et tous les autres grands centres du monde."

Het programma was meestal een opeenvolging van verschillende numéros met halfgew een pauze. UGent, Fonds Vliegende Bladen, IC238

In de *Vliegende Bladen* waren diverse programma-blaadjes te vinden waarbij het eigenlijke programma verscholen zat tussen een overvloed aan publiciteit. Het programma bestond uit een opeenvolging van diverse numéros, vaak met een pauze na een tiental nummertjes. Nummertjes of acts duurden zelden langer dan tien of twintig minuutjes. Enkel de hele populaire sterren kon men een langere tijd aan het werk zien. Een dergelijke opdeling zagen we eveneens terug in negentiende-eeuwse circus-programma's en zelfs bij theaterprogramma's, zoals opera in de negentiende eeuw, bestond het programma zelden uit één bepaald stuk en was het vaak eerder een verzameling van diverse zangstukken.

Orkest

Bij het *Eden-Théâtre* wezen we reeds op de belangrijke rol van het orkest in het variététheater. Elk variététheater beschikte over een eigen huisorkest, maar eveneens over een huiscomponist. Die was waarschijnlijk ook eveneens orkestmeester. De huiscomponist schreef soms muziek voor zangers of zangeressen, maar maakte eveneens lijfliederen voor het variététheater zoals het lied 'Le Nouveau Cirque' van Sol J. Kinsbergen. Het huisorkest opende het variétéprogramma met twee à drie nummers en kwam als inleiding na de pauze aan bod. Een orkest kon immers beter dan een solo-artiest de aandacht van een nog luidruchtig publiek trekken. Ook tussen diverse acts en ter begeleiding van diverse dansacts, zangstukken of pantomimes kwam het orkest aan bod.

Zang

Elke variétévoorstelling werd afgesloten met een afsluitend lied dat door het publiek uit volle borst

JULIEN VANSLAMBROUCK CHEMISERIE, coupe et confection garantie, Bonnettes et Gantiers Anglais, Châta MAILLOTS de Théâtre, Canevas de Parasoliers, Chemises sur mesure.		Dégustation de la bière... KOL ROF BRAU Grande spécialité pendant les soirées. Restaurant chaud et froid à la viennoise.		A. TH Marché
Le Restaurant ROCHER DE CANCALE informe sa nombreuse clientèle que l'Établissement restera ouvert jusqu'après la Représentation pendant toute la saison théâtrale.		CHAPPELLERIE VOLKERT sur DE SMEDT 88 r. d. Chapeaux Maitres parleur...		Chapellerie JASPAR 8 et 7, Rue Brabant, 6 et 7 Le plus important des Flamands et la seule...
Programme de la Soirée PREMIERE PARTIE : 1. Mandole et Mandoline Maquet. 2. Fant. Les Musiquettes au... 3. Plus d'un, plus... 4. M. Lefèvre, jongleur à la... 5. The Browns, sautés... 6. Revue d'amour, mairia. W. SMIT 7. The 3 Macwoods, 8. Miss Lily Freedy, chanteuse... 9. La course de Taureau à... 10. Un cours de Taureau à... 11. Les 3 Macwoods,		CINTRA WINE d'Espagne et de Portugal Salle de dégustation Avenue d. I. Place d'Armes, 11 GAND Secours à domicile. — 10pt à 10pt.		LES SUCRES Les sucres blancs pour la... confection de bonbons, de... confitures, de bonbons, de... confitures, de bonbons, de...
CAIS AUGUSTA Harmonions EMILE WTS Harmonions EMILE WTS		CAIS AUGUSTA Harmonions EMILE WTS Harmonions EMILE WTS		LA MAISON post... RUE LEQ vend le... la ville et...
MARCEL SOUWEINE CHIRURGIEN-DENTISTE CONSULTATIONS RUE DE FLANDRE 28 de 8 à 4 heures LUNDI MARDI MERCREDI JEUDI VENDREDI		GRANDE BRASSERIE-MALTERIE Téléphone 326 Ch. Rombaut-De Smet Patronat ouvrier CHAUSSEE D'ANVERS 7, GAND-MONT ST. AMAND Bières de Luxe. — Spécialité de Bières de Merveilles en bouteilles, en tonneaux, demi et quart tonneaux. DEMANDEZ LE PRIX-COURANT		EMIL Installations de Glaces de Glaces de Glaces A. CARL 22, Rue de...
Maison Désiré VIANE Rue d'Anvers 47 et 49		P. CALLAERT, Snc A. DESOIX, Ingénieur-Civil Maison LEON OTTEN Rue du Corneil de Postes.		MAISON Rue du Corneil de Postes.

werd meegezongen, zoals 'La Brabançonne' in 1884 in het *Eden-Théâtre* of het 'Salut à Gand' van de huiscomponist Théo Lebrun in 1907 in het *Nouveau Cirque*.

Zangers en zangeressen doken frequent op in het Gentse variétéprogramma. Waarschijnlijk waren het dezelfde zangers en zangeressen die in het café-chantant en het café-concert-milieu in die tijd aan het werk waren. De kroeg was waarschijnlijk de plaats waar ze hun carrière begonnen, terwijl het variététheater enkel door de besten bereikt werd en de absolute top het uiteindelijk tot in de opera schopte. De top van variétézangers en -zangeressen kon het publiek trakteren op een 'tour de chant', een serie van liederen door dezelfde artiest aangebracht. Vaak stond ook 'dans son repertoire' vermeld na de naam van de zanger of zangeres, wat mogelijk op een professionele zangcarrière kon wijzen.

De zangers zongen ook vaak korte zangstukjes zoals vaudevilles of operettes op het podium van het variététheater. Vaudevilles waren korte toneelstukjes met gezongen partijen, vaak met zeemzoeterige onderwerpen. Het waren de voorlopers van de

musicals. Operettes waren korte komische opera's. Ook bekende (opera-)acteurs of -actrices kwamen vaak een centje bijverdienen of zichzelf promoten in het variététheater met het brengen van een kort nummertje of fragmentje uit hun repertoire in het reguliere theater- of operaleven. Zo was bijvoorbeeld de tenor 'Ibos' uit de Opera van Parijs te gast in het *Nouveau Cirque* op 4 februari 1907. Hij zou er meewerken aan een 'Grote Galavertoning'.

Geregeld werd een zangact opgefleurd met verkleedpartijen, wat kan wijzen op het veelzijdige karakter en het hoge entertainersgehalte van diverse chanteurs of chanteuses. Vaak trad men op per twee, de zogenaamde duettisten, of per groep zoals 'Les Soeurs Corali', waar de zangeressen dan vaak eveneens goede danseressen waren.

'Damestroepen' waren heel erg geliefd in het variététheater. Troepen als 'Les Dames Viennoises', 'Les Winterburns' en 'Les Soeurs Hallasz' wijzen op de talrijke aanwezigheid van troepen met 'girls', zoals ze vaak omschreven worden. Niet enkel op het podium waren ze geliefd bij het mannelijke publiek. Ook na de show vervulden velen de wensen van de mannelijke toeschouwer. ■■■

Naast acrobatische en folkloristische dansen stonden ook exotische dansen op het programma zoals 'The Cake Walk'.
Collectie MIAT (PK 01073 - 01074)

Verschillende soorten clowns vulden de leemtes tussen de verschillende nummers op.
UGent, Fonds Vliegende Bladen, IC237

NOUVEAU CIRQUE -- G. SCHUMANN
 Rue Neuve St. Pierre et rue de l'Agneau.

Ce soir Mercredi 8 avril 1896
 à 7 1/2 heures

SOIRÉE HUMORISTIQUE

M. ROBERT PINTA
 AU BÉNÉFICE DU CLOWN POPULAIRE

M. ROBERT PINTA
 AU BÉNÉFICE DU CLOWN POPULAIRE

Pinta, cédant aux vœux de ses blanches élèves, Vient offrir au public, leurs longs remerciements, Espérant qu'il pourrait encore pendant longtemps Saluer les bravos qui sans cesse s'élèvent, Il emporte de Gand le meilleur souvenir, Et voudrait plusieurs fois, pouvoir y revenir.

Gand, imp. F. & R. Buyck frères, Rue St. Georges, 45.

Dans

Waarschijnlijk had ook elk variététheater haar eigen balletcorps. Zo dook in het *Nieuwe Cirkus* het balletcorps van Henri Kley geregeld op tot begin 1900. Het balletcorps van het variététheater was een kweekvijver voor bekende balletsterren. Het balletcorps van het variététheater figureerde in diverse acts van het programma, in spektakelstukken en revues.

De eerste moderne dansvormen zoals de 'serpentine-dansen' verschenen op het variététheater. Dit waren mysterieuze solodansen waarbij geëxperimenteerd werd met gas, elektriciteit, gekleurd licht en de coloratie van glas en stof. De bekendste serpentine-danseres was de Amerikaanse Loïe Fuller die een dansschool oprichtte in Parijs. Het is onduidelijk of Loïe zelf in Gent heeft opgetreden, maar in elk geval was 'Ida Fuller' in Gent te gast in 1907 met een serpentine-dans. Ook exotische dansen zoals 'The Cake Walk' of dansen waarbij marionetten werden geïmiteerd, stonden op het programma naast acrobatische en folkloristische dansen.

(Wilde) dieren

Gelijkenissen tussen het circus en het variété drongen zich al eerder op, maar lieten zich ook voelen in het programma. Hoewel de paarden in het variétéprogramma aan belang verloren in het *Nieuwe Cirkus* speelden nog tal van andere dieren een rol in het variététheater. Honden, katten, beren... werden getemd en leerden kunstjes aan. Geen dier was te groot, zoals de olifant, of te gevaarlijk, zoals de leeuw, om op het toneel in

Bij 'Looping the Loop' werd gefietst op een achtbaan zonder enige beveiliging.
UGent, Fonds Vliegende Bladen, IC237

het variététheater te verschijnen.

Komieken

Zowel in het circus als in het variététheater zorgden grappenmakers voor een komische noot. Reeds in 1898 duikt de clown op in het *Nieuwe Cirkus*. Op 8 april van dat jaar bracht de clown Robert Pinta een Soirée Humoristique, waarbij de kledij van Pinta de voorvader van de clown verraadt: Pulcinella uit de Commedia dell'Arte. Pulcinella is een afgeleiding van 'Pulcino', kuikentje in het Italiaans. De snavelvormige neus van Pinta is hier het restant van. Er bestond een heel arsenaal aan soorten clowns: muzikale clowns, accessoireclowns, acrobatische clowns, mimeclowns, repriseclowns die vooral de gaten tussen de verschillende nummers opvulden...

La Nouvelle au XXe Siècle

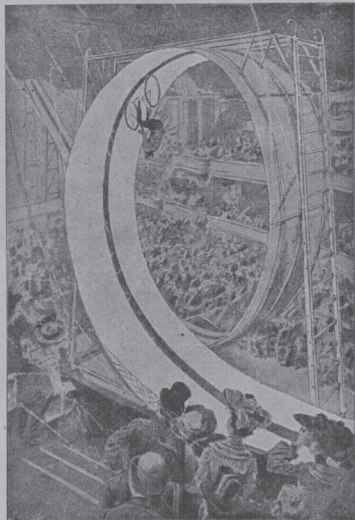
NOUVEAU CIRQUE
 GAND

La plus intéressante curiosité du monde

SAMEDI SOIR 27 JUIN 1903, à 8 1/2 h. précises
 DIMANCHE MATINÉE 28 JUIN, à 3 h. précises
 DIMANCHE SOIR 28 JUIN, à 8 1/2 h. précises
 LUNDI SOIR, 29 JUIN, à 8 1/2 h. précises

BRILLANTES REPRÉSENTATIONS
 du célèbre

LOOPING THE LOOP!

LE BOUCLAGE DE LA BOUCLE
 par le célèbre Coureur Belge

Mr MAURICE MONDT
 et les artistes suivants :

Les 3 ORACS, Acrobates, genre nouveau.
 Les CASTILS, Excentriques musicaux.
 Mr CARLE, Baryton d'opérette.
 Mr LUCAS & GODIN, Jongleurs comiques.
 Mr CHRISTIAN ??? l'homme soprano.
 Mr COLETT, le rieur.

PRIX DES PLACES POUR TOUTS LES SPECTACLES : En location : Loges fr. 3,25; Stalles fr. 2,25; Premières fr. 1,75. - Aux Bureaux : Loges 3 fr.; Stalles 2 fr.; Premières fr. 1,50; Secondes 75 centimes; Troisièmes 50 centimes.

Bureau de Location de 10 h. à midi et de 2 à 4 heures.
 Par suite de nombreuses demandes de places, les bureaux de location seront ouverts à partir de VENDREDI 26 JUIN.

GAND, IMP. F. MEYER VAN LOO.

NOUVEAU CIRQUE
Direction : H. DE KOCK.

RUE DE L'AGNEAU RUE NEUVE ST-PIERRE

JEUDI 2 AVRIL 1903. pour 8 jours seulement
DÉBUT DE LA CÉLÈBRE ROYAL TROUPE COLIBRIS
DANS LEUR RÉPERTOIRE

TOUS LES SOIRS A 10 HEURES

Les Colibris dans leur Répertoire

Jedi et Dimanche : MATINÉE DE FAMILLE
A 3 HEURES DE L'APRÈS-MIDI
à laquelle prendra part la célèbre troupe : LES ROYAL COLIBRIS les plus petits artistes du monde

Les Colibris Acrobates. -- Les Colibris Équilibristes. -- Les Colibris Gymnasiarques. -- Les Colibris Athlètes
Les Colibris Luteurs. -- Les Colibris Musicaux.

Reprise de la troupe MARS dans leur travail aux TRAPÈZES VOLANTS, 2 DAMES et 3 MESSIEURS.

Gand, imp. F. Meyer Van Lee. — 5463-10.000

Acrobaten

Ook handigheidsartiesten zoals krachtpaters, messenwerpers, goochelaars of illusionisten ontbraken niet in het variétéprogramma. Er werd met van alles gegoid, zelfs met mensen. Dit waren dan de zogenaamde 'Jeux Icariens'. Een voorbeeld hiervan was bijvoorbeeld 'Les jeux icariens par M. Godard et ses enfants' in de *Skating Rink*. Acts waarin het mysterie centraal stond waren zeer populair, zo blijkt uit de talrijke strooibriefjes van 'Jules Keller, l'énigme humaine, incompréhensible, surnaturel, prodigieux'. Of wat dacht je van 'Le professeur Papus, curiosité unique, expérience scientifique', waarbij de professor zich zeven dagen lang opsloot in een kist op het podium in het *Nouveau Cirque*, ingewikkeld als een Egyptische mummie. Hoe gekker hoe liever leek men te redeneren als je acts bekijkt van 'Rivali, the fireproof man' die zichzelf in brand stak op het podium, Rannin die allerlei kunstjes uitvoerde op een nagelbed, of de acts van 'Les Cyclistes Aériens' of de 'Looping the Loop'. Bij deze fietsacts werd gefietst op een achtbaan zonder enige beveiliging. De beelden spreken voor zich.

Fenomenen

'Bijzondere mensen' of kortweg 'fenomenen' waren eveneens erg in trek bij het variétépubliek.

Mensen met een lichamelijke afwijking zoals siamese tweelingen, dwergen of reuzen voerden allerlei kunstjes op om hun afwijkingen te etaleren. Zo was er de beroemde troep dwergen 'Les Colibris', die allerlei acts verzorgden. Onder fenomenen konden ook mensen begrepen worden met een bijzondere gave zoals de 'calculateur' of rekenwonder 'Jacques Inaudi' of 'Gill'O, l'homme artificiel', die in drie minuten 'le portrait d'un spectateur' tekende.

Transformisten

De fascinatie voor het lichamelijke liet zich ook uiten in acts als die van de transformisten. Dit waren artiesten die in een mum van tijd verwisselden van gedaante: het ene moment waren ze clown, het andere danser, dan weer een man, dan weer een vrouw...

Pantomime

De pantomime, een opvoering waarin geen woorden en enkel gebaren en mimiek worden gebruikt, was een afsluitende act van de meeste circussen tot aan de Eerste Wereldoorlog. Ook bij de pantomime is de invloed van de Commedia Dell'Arte duidelijk voelbaar in het gebruik van verschillende maskers, make-up, kostuums en transformaties en personages als de Pierrot, Arlequin en Colombina. De pan-

De beroemde groep dwergen 'Les Colibris' verzorgden allerlei nummers die erg in de smaak vielen bij het variétépubliek.
UGent, Fonds Vliegende Bladen, IC237

Nov 1899

LES 45 AMAZONES DU DAHOMEY

viennent dans quelques jours

AU NOUVEAU CIRQUE

33 FEMMES SAUVAGES 33 12 GUERRIERS (Féticheurs) 12

45 AMAZONES SAUVAGES 45
de la Garde de S. M. le Roi du Dahomey dans leurs exercices guerriers, leurs évolutions et leurs jeux de combats.

Sensationnel PROGRAMME Incroyable

1. Les 3 Sauteurs d'Afrique, dans leurs sauts périlleux à travers sabres et baïonnettes.
2. La plus grande attraction du jour, **grands exercices de bataille** extraordinaires entre deux parties ennemies.
3. Exercices et manœuvres générales de la troupe des Amazones avec leurs fusils et baïonnettes.
4. La Bataille près d'Abomey où les Fétiches exécuteront leurs exercices de combat spécial.
5. Danses favorites exécutées par les Fétiches amazones
6. A la fin de chaque représentation :

LE VOL DES ESCLAVES OU UNE NUIT AU DAHOMEY

Grande pantomime en un acte, représentée par toute la troupe — Décorations, costumes et matériel sont fournis spécialement.

Gand, imp. F. & H. Bayoc, frères

Ook traditionele gevechten door primitieve slaven waren in trek.
UGent, Fonds Vliegende Bladen, IC237

tomime was een luxueuze afsluiter van de circusvoorstelling waarbij geen kosten werden gespaard bij de encenering.

Vanaf 1890 vinden we pantomimes terug als zelfstandige onderdelen in variétéprogramma's in Gent, meer bepaald in het *Eden-Théâtre* en het *Nieuwe Cirkus*. Deze werden zowel door troepen als door afzonderlijke pantomimespelers gebracht. Zo werd in 1898 de pantomime 'Jack Shappard' door de 'Amerikaanse Pantomime Company' gespeeld en pantomimespeler Jean Osrani dook zowel in de programma's van 1897 als 1905 op in het Nieuwe Cirkus met enkele pantomimes.

Dat pantomimes waardevolle acts waren blijkt uit hun verschijningsmoment. Telkens mochten ze het programma afsluiten, een plaats die voor de aantrekkelijkste act gereserveerd werd. Later sloten verfilmde pantomimes de avond af, zoals deze door de Biomatoscoop van het *Nieuwe Cirkus* rond 1899.

Een avondje variété was dus eerder een bonte verzameling van diverse nummertjes die nu eens ontroerden, dan weer ontspanden, geen logica leken te bevatten, maar eerder boordevol fantasie zaten.

Verrassing, vernieuwing en fantasie leken de kernwoorden van het variété-programma. Het was een losse schets van diverse nummertjes uit allerlei uiteenlopende amusementstakken.

Spektakelstukken

Het publiek wou steeds meer sensatie. Deze vraag werd vertaald in acrobatische acts die steeds gevaarlijker werden en de illusionisten steeds mysterieuzer. Uiteindelijk gingen losse variété-acts steeds vaker plaats maken voor meer grootse spektakelstukken waarbij zeeslagen gesimuleerd werden op grote waterbassins zoals in 'Un Drame en Mer' of allochtone volkeren ten tonele gebracht werden, zoals in het spektakel van 'Le Troupe du Dahomey'. Primitieve slaven voerden er traditionele gevechten uit op de scène. De sensatiezucht bleek duidelijk geen typisch fenomeen van de éérentwintigste eeuw te zijn.

De spektakelstukken mogen dan wel narratiever zijn dan het fragmentaire klassieke variétéprogramma, toch leunen ze nog dichter aan bij het variététheater met haar verrassende en vernieuwende karakter, dan bij het legitieme theater. Naast spektakelstukken wezen ook de revues op een toegenomen interesse voor narratie, i.p.v. fragmentaire attractie zoals bij de losse variété-nummers. Maar wat kan je nu precies verstaan onder het begrip revue?

Revue

De revue kan als een uitloper van de pantomime beschouwd worden. Een revue kan omschreven worden als een mengvorm van pantomime met liederen, dans en veel humor zonder pretentie. De revue zou gegroeid zijn uit de jaarlijkse terugblikken van de beste momenten uit het variétéseizoen die dan 'en revue' passeerden. De verschillende stukjes werden door een commère of compère aaneengespraat. Vervolgens werden er ook opmerkelijke politieke of lokale gebeurtenissen in verweven.

Uiteindelijk groeide de revue uit tot een zelfstandig spektakel waarbij het decor luxueus werd uitgewerkt en de zang een belangrijk onderdeel was van het spektakel. Het publiek kon zangboekjes met de uitgeschreven coupletten verkrijgen. De stukjes tekst waren telkens op gekende melodieën geschreven zodat het voor het publiek eenvoudig was om de refreintjes mee te zingen. In 1890 duikt reeds het eerste spoor van de revue op in het Gentse *Eden-Théâtre* met de lokale revue 'Tout le Gand y passera en Karel de Zot ook'.

Revues konden verschillende vormen aannemen. Algemeen onderscheidt men drie soorten: de Revue Sensuelle, Revue Satirique en de Revue à Grand Spectacle.

Een volkse en komische strofe uit de revue 'Hé...! Mie' uit 1903 in het *Nieuwe Cirkus* verradt de

wulpsheid en populariteit van de vrouwen in het variététheater. Het stuk 'Hé...! Mie', is een opeenvolging van schunnige praat over de vrouw en de man. Volgend fragmentje beschrijft mooi het karakter van de 'revue sensuelle':

Hé . . . ! Mie

Zij gaan al naar de Variétés
Daar is het zoo goed daar kunnen w'ons
[amuseeren
T'is de schoonste zale van onze steê
Ook moet g'er u voor niets geneeren
T'is er bij goedkoop ja non de ku
En het publiek van heinde en van verre
Die komt naar de nieuwe revue
Hé!... Mie... steekt een beetse al achter aan
[heur kerre

Collectie MIAT, D7827

De 'revue à grand spectacle' is minder volks van toon, zoals de revue 'Gand à Cheval' uit 1904, opgevoerd in de *Nouveau Cirque*. Het programma-boekje oogt een stuk sjieker dan vele andere liedboekjes en de liederen bevatten geen schunnige praat. Ook uit de titel van de revue kunnen we afleiden dat deze revue eerder een publiek van hogere klasse aansprak. Enkele opvallende taferelen uit deze lokale revue 'Gent te Peerde' waren de verhuis van wilde dieren uit de Gentse dierentuin en de uitbeelding van volksspelen te Gent. Deze revue behoorde eerder tot de 'revue à grand spectacle', wat we afleiden uit de ontspannende toon en de zin voor effecten. Zo laten aanwijzingen in het programma-boekje ons weten dat er sneeuw op het podium viel. Het stuk speelt zich dan ook af rond de kerstperiode.

"Au lever du rideau, l'obscurité est presque complète. La neige tombe. Un chant invisible-un choeur d'anges évidemment-chante les louanges du petit Noël."

Er waren ook heel wat satirische revues te vinden in Gent. Een eerste voorbeeld hiervan was 'T'es zû laete!' dat een klacht neerlegde tegen de 'dreupelbelasting' of 't senuiverwet'. Deze revue werd opgevoerd in de *Minardschouwburg*.

't Senuiverwet !

I

Onz' felle diplomaten
Hen weere wa gedaan,
De kasse was vol gaten
Ze moesten « monnik » slaan
Deur hilder vieze kure
Die zatten z' in de krot
Dat en kost nie meer blijve duren
Er was niets meer in den pot.
En rap haân ze 't middel vast } *bis*
Z' hen ons dreupelke belast }

Collectie MIAT, D7794

In de *Minard* lijkt het vooral om satirische revues te gaan, terwijl het *Nieuwe Cirkus* zich meer leent voor 'revues à grands spectacles' of 'revues sensuelles'. Satirische en sensuele revues waren door-

gaans volks er van toon, terwijl de 'revues à grand spectacle' waarschijnlijk een meer elitair publiek bereikten.

Film

Het exposeren van uitvindingen was een populair gegeven op de foer en de foorkramers met de spectaculairste uitvindingen bereikten uiteindelijk ook het podium in het variététheater. Een belangrijk voorbeeld van zo'n nieuwe uitvinding in de negentiende eeuw was de cinematograaf. De cinematograaf was het resultaat van vele optische experimenten die de uitvinding vooraf waren gegaan zoals de camera obscura, de cosmorama, diorama, panorama etc. die allemaal één voor één in het variététheater tentoongesteld werden.

De eerste filmpjes waren vaak transcripties van diverse variéténummers. Zo waren er in juni 1907 in

Théâtre des Variétés "De Verloren Zoon" in Lichtbeeld.

OVERZICHT.

"DE VERLOREN ZOON" het beroemde gebarenspeel van M. Michel CARRÉ, muziek van M. André WORMSER, voor de eerste maal aan het publiek cinematographisch vertoond, stelt een nieuwe vooruitgang daar, in deze zoo levendige als zonderlinge kunst. Onthoudt dezen datum; een grootte vooruitgang is gedaan en een onloochenbaar meesterlijke toer volvoerd geworden.

Vooringenomen tot nog toe, voor te stellen en te vestigen op luimige wijze, de beweging en het leven, waarvan zij ons dikwijls de illusie geeft, had de cinematograaf zich nog niet bekommerd om onze gedachte te treffen. Tooneelen van den huiselijken kring, zonderlinge schetsen uit de straten, ongekunstelde fantazijen, kleine vertelsels levendig voorgesteld, gezichten genomen in verre landen, bescheiden tooneelen van dramas, betrekkelijk kunstig weergegeven, is alles wat tot heden de cinematograaf aan ons oordeel onderwierp, en het talrijk opkomen van het publiek heeft deze nieuwe soort voorstellingen steeds begunstigd. Maar de cinematografische kunst moest zich niet daarbij bepalen.

Het denkbeeld kwam op, door het beeld de herinnering aan groote stukken te vereeuwigen.

De Verloren Zoon, het gebarenspeel, verscheidene malen honderdjarig, dat het gansche Parijs ging besinds, zoo dikwijls nog heropgevoerd in den Bouffes-Parisiens, de « Renaissance » en de Gymnase; dat gebarenspeel, een meesterstuk in zijne soort, hebbende de reis rond de wereld gedaan, en waaraan zich de grootste kunstenaars beproefd hebben, als Felicia MALLET, COURTÉS, Mme CROSNIER, BIANA-DUAMEL, GOUGET, de scheppers; Mme SEGOND-WIEBER, CHARLOTTE, VIEHÉ, Jane MAY, Marie MAGNIER, TESSANDIER, de HH. PIERRE BERTON, DIEUDONNÉ, DUQUESNE, enz., enz., was het eerste stuk dat ons belangwekkend genoeg toescheen, om het door de cinematograaf te doen herleven en om zoo te zeggen onsterfelijk te maken.

Dat was vermetel. De moeilijkheden waren inderdaad talrijk en die onderneming eischte dan ook een zeer goed geleide en nauwkeurige inrichting. Hebben wij de volmaaktheid niet bereikt dan

'De verloren zoon in lichtbeeld': de eerste filmpjes waren vaak transcripties van verschillende variétnummers.

UGent, Fonds Vliegende Bladen, III C7

de Antwerpse *Scala* filmbeelden van de komische zanger Sus van Aerschot te zien, waarbij het publiek hem synchroon met behulp van een grammofoon op het witte doek kon horen zingen. Ook pantomimes en revues werden verfilmd. In de *Vliegende Bladen* vonden we een briefje terug van 'het gebarenspeel de verloren zoon in lichtbeeld'.

Verschiedene factoren werkten deze transcriptie in de hand. De beperkte lengte van de pellicule leende zich goed voor het opnemen van korte scènes die vertoond werden op een variétpodium. Dergelijke podiumacts vroegen bovendien geen aanpassingen voor de kadrering van het filmbeeld en verfilmde acts waren een goedkoop alternatief voor de steeds duurder wordende variété-acts. Variétéartiesten lieten zichzelf bovendien graag op pellicule zetten, daar dit als een vorm van extra publiciteit voor hun act werd gezien. Hun voorliefde voor karikaturen zorgde ervoor dat ze sneller dan theateracteurs overstapten naar de cinema. Expressieve typetjes sloten beter aan bij het karakter van de korte stille films. De acteerstijl van de eerste films lag volledig in dezelfde lijn als deze van de pantomime. Sommige variétéperformers richtten zelfs hun eigen productiebedrijfje op.

Aanvankelijk was de film in het variététheater aanwezig in een compilatie van verschillende korte stille films. Deze compilatie was slechts één van de vele variétnummertjes.

Een variétéprogramma met een compilatie van het projectietoestel 'Le Biomatoscope' uit 1899 vertoonde bijvoorbeeld achtereenvolgens:

1. L'aveugle,
2. La danse de feu
3. Une nuit terrible
4. Panorama
5. Le voyage au Pole Nord d'Andrée
6. Concours des automobiles
7. Un rêve
8. Une sortie de la bourse à la place d'Armes
9. Un alerte des sapeurs pompiers de Gand, 42 secondes
10. Une pantomime.

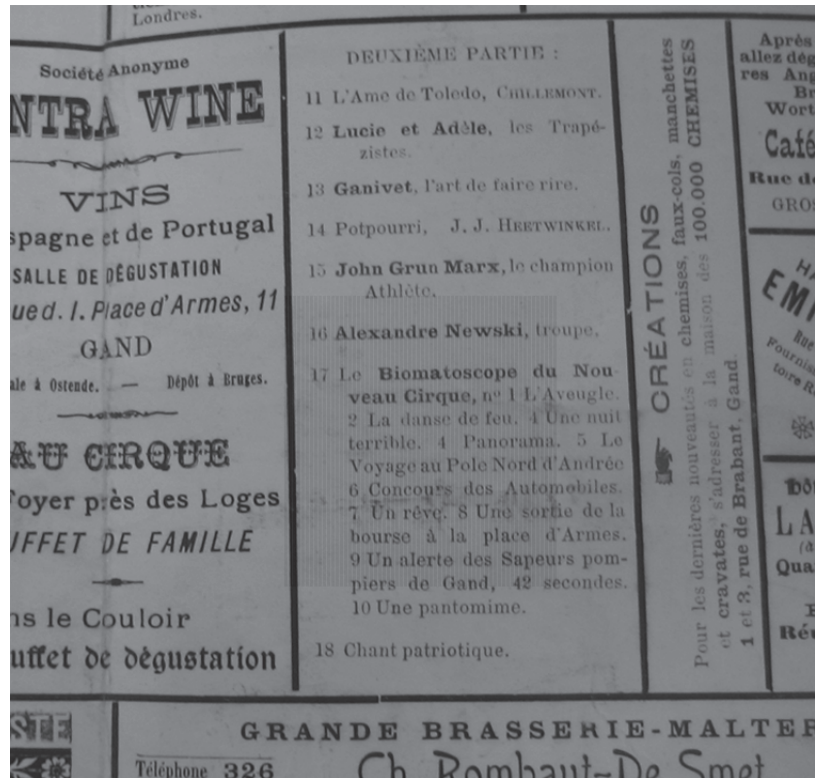
Net zoals het variétéprogramma, werden ook de verschillende films in de compilatie opgedeeld in verschillende 'numéro's' in het filmprogramma. De verschillende filmgenres die erin verschijnen ontleen vaak hun herkomst aan variétéacts die opgeno-

men werden in één shot. Zoals reeds vermeld, werden pantomimes verfilmd (nummer 10), maar ook dansen (nummer 2), komische acts (misschien nummer 1 en 3), melodrama's, spektakelstukken, goochelnummers, acrobatie etc.

Daarnaast werden ook 'actualiteiten' vertoond. Dit waren diverse non-fictiebeelden. Een 'actualité' staat voor een 'recente gebeurtenis'. Het was dan ook een nieuwtje zoals de kroning van een koning, een verslag over de Spaans-Amerikaanse oorlog, de Boerenoorlog of de Dreyfusaffaire etc., maar het kon ook een filmpje van de lokale bevolking zijn, dat recent was opgenomen. In bovenstaand voorbeeld zien we bijv. een reisverslag (nummer 5), maar ook lokale opnames zoals 'La sortie de la bourse à la Place d'Armes' (nummer 8) en een actie van de Gentse brandweerman (nummer 9).

Deze actualiteiten waren vaak geïnspireerd op Franse voorbeelden. De titel van de film 'Sortie de la fabrique La Lys', lijkt sprekend op die van een gekende film van de gebroeders Lumière, namelijk 'Sortie des usines de Lumières'. Het was een Gentse tegenhanger van de Franse film, want 'La Lys' was een Gentse vlasfabriek. De 'Sortie de la bourse à la Place d'Armes' is eveneens op dit model gebaseerd. La Place d'Armes is de oude benaming voor de Kouter in Gent. Het 'Palais des Cinématographes Électrique', waarvan we de uitbater niet kennen, vertoonde eveneens op de Gentse foor de projectie 'La sortie de la messe à 11h à l'église St. Pierre le 4 novembre'. De herkenbaarheid bij dergelijke 'sortiefilms' was voor de Gentenaars waarschijnlijk een hele sensatie. De invloed van de Franse Lumièrefilms kan verklaard worden door het feit dat de eerste getoonde films vooral van hen afkomstig waren.

Het eerste filmcompilaties in het variététheater kunnen als een 'cinema of attractions' omschreven worden. Die benaming ontleent ze aan de visuele verrassingen in de eerste films en hun feeëriek en groteske karakter. Kenmerken die we ook één voor één in het variététheater herkennen. Dynamiek zorgde voor heel wat visuele verrukkingen en speelde een zeer grote rol in de eerste films. Zo was dans een geliefd onderwerp in de vroegste films. Edison filmde vele dansers en beschreef zijn kinetoscoop dan ook als 'een machine die de afzonderlijke beelden doet dansen'. Bij de opkomst van de films werden ze graag gebruikt omdat ze het mechanisme van 'bewegende beelden' zo mooi illustreerden zoals het geval was bij de danse de feu (nummer 2). Na 1904 werden de dansfilms iets minder talrijk. Ook de films met acrobatische acts konden beantwoorden aan de fascinatie voor dynamiek, net zoals nummers als 'Concours des automobiles' (nummer 6) en 'Alerte des sapeurs pompiers de Gand' (nummer 9), die getuigen van diezelfde fascinatie voor beweging.

Die fascinatie voor beweging bracht zelfs een eigen filmgenre met zich mee, namelijk de 'chasefilm'. Hierbij liep een hele groep mannen of vrouwen één persoon achterna. Vooral in de Verenigde Staten was dit filmgenre zeer populair van 1903 tot 1906. De dynamiek getuigde van een fascinatie voor biomechanica. Een voorbeeld van een dergelijke chase film is '10 femmes pour un marie' van Pathé. Verschillende malen werd deze film vertoond in Gent, zowel op de foor als in vaste zalen, wat bewijst dat dergelijke 'chasefilms' ook in Gent populair waren.

De korte stille films kwamen niet enkel in compilaties voor, maar werden ook op een zeer heldendaags ogende manier verweven in variété-acts of in revues. Er kan al van multimediale spektakels gesproken worden, want interactie tussen live-acts en film was een veelgebruikte praktijk.

Multimediale spektakels

De transformist Frégoli maakte vanaf 1897 gebruik in zijn act van een projectietoestel dat gebaseerd was op Lumières' cinematograaf. Het toestel, de 'Fregoliograaf' vertoonde filmpjes die een onderdeel waren van zijn act. Een andere transformist Bernardi trad in navolging van de 'Fregoliograaf' op met de 'Bernadiograaf'. In 1909 trad Bernardi op in het *Nieuwe Cirkus*.

Malpertuis, directeur van de *Alcazar* in Brussel, verweefde al in 1896 filmbeelden van de Frans-Russische feesten in de revue 'Bruxelles Kermesse'. Het verweven van filmfragmenten in de revues werd een

Variétéprogramma met een compilatie van het projectietoestel 'Le Biomatoscope' uit 1899.
UGent, Fonds Vliegende Bladen, IC237

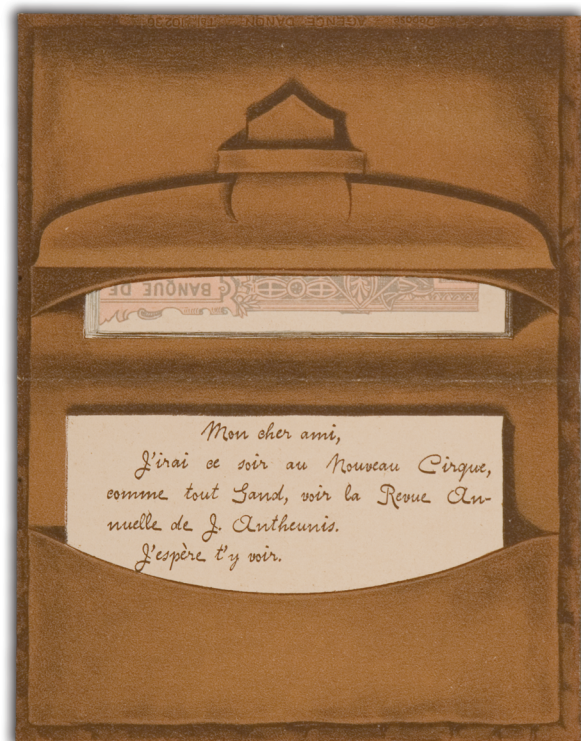

Luxueuze nieuwjaarskaarten dienden als publiciteit voor het variététheater.

UGent, Fonds Vliegende Bladen, IC238

Ook kartonnen portefeuilles dienden om reclame te maken.

UGent, Fonds Vliegende Bladen, IIC31

Mon cher ami,
 J'irai ce soir au Nouveau Cirque,
 comme tout Gand, voir la Revue An-
 nuelle de J. Anthéunis.
 J'espère t'y voir.

IC 238

Gand 1 Janvier 1897.

Les plus sincères

souhails

à l'occasion

de la nouvelle année

de votre dévoué

J. J. Heetswinkel

DIRECTEUR DU

Cirque des Variétés.

Gand, imp. F et R. Buyck frères.

geliefde praktijk. Zo bevatte ook de revue 'En chair et en noces' filmbeelden uit het proces van Zola in het kader van de Dreyfusaffaire. Na de eeuwwisseling ontstonden uit dergelijke experimenten de 'cinémato-revue'.

Voor een 'cinémato-revue' werden filmopnames gemaakt in functie van de revue. Een interessant voorbeeld hiervan was de revue 'L'Exposition' die in 1910 in de Brusselse *Scala* werd opgevoerd. In het tweede bedrijf werd een film vertoond waarin één van de hoofdrolspelers de zaal uitliep. Het publiek in de zaal zag vervolgens op het witte doek hoe hij achterna gezeten werd door een menigte die door de straten van Brussel liep. In de dulle achtervolging verscheen ook de directeur van de Brusselse *Scala* en een pas overleden beheerder.

De invloed van de chase film is hierin duidelijk zichtbaar. Het gebeurde eveneens steeds vaker dat men filmopnames ging vertonen tussen twee variéteummers door, tussen twee bedrijven van een revue of tijdens de pauzes van het variétéprogramma. In Doornik werden zo tijdens de pauze beelden vertoond aan het publiek van de artiesten in hun loges.

Vanaf 1907 ontwikkelt zich de 'film d'art' of de zogenaamde 'kunstfilm'. De film gaat zich voor het eerst echt losscheuren van het variététheater, want nu werden het adaptaties van klassieke en hedendaagse theaterstukken met beroemde theateracteurs. Zo kon men de eisen beantwoorden van een meer literair en elitair publiek uit de hogere klasse die van de film een inhoud verlangden die dichter aanleunde bij de literatuur en het legitieme theater. De acteerstijl werd minder karikaturaal en daar bovenop duurden de kunstfilms langer. Ze namen vaak een volledige avond in beslag, zoals de kunstfilm 'Magda', een film van 3000 meter, goed voor drie en een half uur film.

Geleidelijk aan namen de kunstfilms het grootste deel van het filmaanbod in en kwam er minder plaats voor de fragmentaire korte variétéverfilmingen. Uiteindelijk ging film ook een groter aandeel in de variétéprogrammatie uitmaken. De film verdrong geleidelijk de duurdere en kortere live-variété-acts en geleidelijk kwamen variété-acts nog enkel voor in de pauzes van de kunstfilms.

In 1905 dook het eerste 'café-ciné' op, waarbij film op café vertoond werd. Steeds vaker werden ook variététheaters verbouwd tot café-cinés of bioscoopzalen. In de Wolweverskapel werd *Brouwerij-Concerts-Le Carillon* ondergebracht in 1912. Ook in de *Lion d'Or* besloot men over te stappen op het goedkopere alternatief, namelijk het vertonen van filmprojecties in de 'Cinema het Goede Zaad'.

Ook in zalen als het *Nieuwe Cirkus* en de *Valentino*

nam het aandeel van de film fors toe. De grote diversiteit van rondreizende projectionisten en filmproducenten die zowel het foor- als variétémilieu afschuimden, werd geleidelijk aan vervangen door monopoliehouders, waarvan Pathé, dat dankzij haar nieuwe distributiesysteem geleidelijk aan alle concurrenten van tafel veegde, het ultieme voorbeeld was.

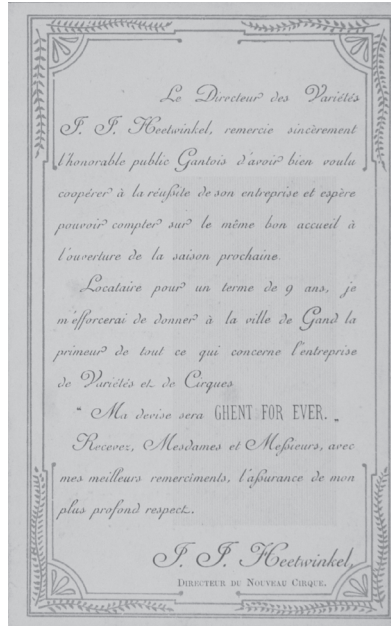
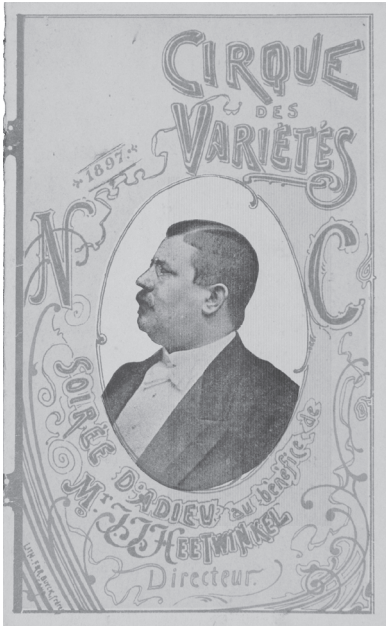
De programmatie toont mooi aan hoe nauw het variététheater verweven is met de foor, het circus, de film en zelfs het gewone legitieme theater. Maar de verwevenheid van het variététheater met de foor en het circus speelde zich ook op een structureel niveau af, wat goed zichtbaar is in een archiefdocument van het *Grand Cirque Variété*. Dit was een foorvariététheater op het Sint-Pietersplein in Gent, dat door circusbouwer Auguste Bovyn was neergezet naar aanleiding van de halfvastenfoor in 1895. Bovyn huurde een orkestleider en artistiek directeur in voor de invulling van zijn *Cirk-Variété*, namelijk J.J. Heetwinkel, die in 1896 ook de eerste variétédirecteur van het *Nieuwe Cirkus* zou worden. Circusbouwer Auguste Bovyn was niet enkel een bekend circusbouwer in België, hij zou ook nog directeur van de Gentse *Hippodroom* geweest zijn. Maar hoe zat het nu precies met de praktische organisatie van het variététheater?

Exploitatie van het Gentse variététheater

Financieel kader

Dankzij vele sponsors, een systeem met aandeelhouders, abonnementshouders en veel spitsvondige publiciteit, kon het variététheater zonder extra financiële steun van het stadsbestuur een spectaculair programma op de scène brengen. De aanwezigheid van sponsors vindt men overvloedig op de programmablaadjes terug. Vaak zijn deze sponsors kleding- of speelgoedzaken, maar ook restaurants of cafés uit de buurt waar men na de voorstelling een hapje kon eten of drinken. Abonnementshouders werden elk seizoen aangeschreven en konden rekenen op bepaalde privileges zoals een 'Grand Bal de Gala, Offert à Messieurs et Dames Les Abonnés'. Publiciteit was er in luxueuze vormen als nieuwjaarskaarten of kartonnen portefeuilles. Er werden tal van reducties verspreid om het volk naar het theater te lokken. Ook de pers werd nauw betrokken en werd stevast uitgenodigd voor het nieuwste spektakel.

Een bijkomende bron van inkomsten werd gehaald uit drankconsumptie en een maaltijd. De plannen van de *Valentino* wijzen op een aparte ruimte voor bier en wijn en er bevond zich een keuken, café en restaurant naast de zaal. In het *Nieuwe Cirkus* kon men terecht voor een drankje en een buffet, na de voorstelling weliswaar. De eerste variétéprogramma's van het *Nieuwe Cirkus* uit 1896 vermelden reeds een 'buffet froid'. Een programma uit 1897 laat ons

Directeurs spraken het publiek geregeld toe en sloten graag af met een slogan.
UGent, Fonds Vliegende Bladen, IC237

weten dat men in de foyer bij de loges terecht kon voor een 'Buffet des Familles' en in de gang voor een buffet met degustatie. Naar aanleiding van het optreden van de 'Troupe des Dames Viennoises' werden Duitse bieren, likeuren en wijnen geschonken.

Organisatie

Het bestuur van de variététheaters bestond meestal uit een vereniging die de aandeelhouders vertegenwoordigden. Dit leiden we af uit de brieven en strooibriefjes die vaak ondertekend werden met 'het bestuur' of 'le syndicat'. Van de *Skating Rink* werd een document gevonden dat wijst op de aanwezigheid van aandeelhouders en we vermeldden reeds dat het *Nieuwe Cirkus* in handen was van de Cercle Équestre tot 1900, een kapitaalkrachtige Gentse ruiterskring. De *Valentino* kende waarschijnlijk geen dergelijk bestuur van aandeelhouders. Brieven en bouwvragen werden er stevast ondertekend door één persoon, namelijk Jeanette Schavlieghe, de eigenares van de *Valentino*.

Het bestuur hield zich niet noodzakelijk bezig met de programmatie van de acts. Vaak werd een directeur door het bestuur aangesteld, die zich bezig hield met de variétéprogrammatie. De directeur pachtte dan het gebouw gedurende één of enkele seizoenen aan het bestuur. Het was dan ook telkens de naam van de directeur die vermeld werd op het programma, de affiches en de strooibriefjes van het variétéprogramma. Ook hierop was de *Valentino* wellicht weer een uitzondering, net als de *Hippodroom* in de periode onder de leiding van Sam Lockhart, die er toen zowel 'propriétaire' als 'directeur' was. Op de programma's van de *Valentino* trof men nooit de naam van een directeur aan. De studie van de verschillende directeurs in de Gentse variététheaters leverde enkele bijzondere verbanden

Emile Vander Meulen was van 1903 tot 1912 actief als 'régisseur générale' in het Nieuwe Cirkus.
Collectie MIAT, D7814

op tussen het circus-, foorleven en het variététheater, maar ook verbanden tussen variététheaters onderling.

Convents laat ons weten dat Heetwinkel een aangesteld directeur was. Vanaf 1897 pachtte hij in Gent voor 49000 fr. per jaar het *Théâtre des Variétés* van het *Nieuwe Cirkus* aan de Cercle Équestre. In 1895 verliet hij Antwerpen voor een opdracht van August Bovyn in Gent, zoals we eerder lieten vallen. In 1900 dook Heetwinkel als variétédirecteur van de Gentse *Lion d'Or* op.

Ook over Bovyn valt nog het een en ander te vertellen. De Poorter laat ons weten dat Bovyn niet enkel constructies op de foor bouwde, zowel in Brussel, Antwerpen, Namen, Rotterdam als Orléans, maar ook de bouwer was van het stenen *Cirque des Variétés* in Charleroi en in 1893 directeur werd van de Gentse *Hippodroom*. Bovyn werd eveneens opgemerkt als allereerste directeur in het *Eden-Théâtre*. Waarschijnlijk gaf August Bovyn op gegeven moment de fakkel door aan een familielid, want ook 'Fr. Bovyn' verscheen enkele keren als directeur van het Eden-Théâtre. Dat een opvolging als directeur vaak binnen de familie bleef, bewijst ook een naam als 'M. Delaux, Fils'.

Directeurs waren hoogstwaarschijnlijk charismatische figuren die het publiek geregeld toespraken. Dit leiden we af uit de rede van Heetwinkel op zijn 'Soirée d'Adieu', waar hij afsluit met zijn leuze 'Ghent for ever'. Ook directeur Delaux van het *Eden-Théâtre* had zo zijn slogan: 'Honnêteté,

Moralité'. Naast de directeur verscheen ook de orkestleider en de regisseur geregeld op het program-mablaadje. De precieze taak van de regisseur blijft vaag. Waarschijnlijk zorgde hij ervoor dat de verschillende acts elkaar mooi opvolgden en het orkest en ballet op de gepaste momenten tussenbeide kwamen.

Een voorbeeld van een Gents variétéregisseur was Em. Vander Meulen die van 1903 tot 1912 actief was als 'régisseur générale' in het *Nieuwe Cirkus*. Dit kunnen we opmaken uit diverse programma-boekjes. Waarschijnlijk is deze persoon dezelfde als Emile Van Der Meulen die met zijn 'Grand Diorama Mouvant' geregeld op de foor in Gent stond, wat uit archiefdocumenten op te maken viel.

Directeurs hadden de keuze om zelf een programma samen te stellen of om hiervoor een beroep te doen op een impressario. Een impressario was de tussenpersoon tussen de variétéartiest en de directeur van een variététheater. Heetwinkel deed geen beroep op een impressario maar ging zelf naar de voornaamste variététheaters in Londen, Berlijn, Hannover en andere steden om er persoonlijk de artiesten aan het werk te zien en hen vervolgens een contract aan te bieden, aldus Convents. Convents laat ons bovendien weten dat impressario O'Donnell variéténummers leverde aan directeur Henri Verstraete voor het *Nouveau Cirque* in Charleroi. Archiefdocumenten wijzen aan dat Verstraete eveneens voor de programmatie van het Gentse *Nouveau Cirque* op O'Donnell een beroep deed. Verstraete dook immers van 1901 tot 1904 als directeur van het *Nouveau Cirque* geregeld in de archiefdocumenten op. Impresario O'Donnell werkte sinds 1881 internationaal. Rond de eeuwwisseling bemiddelde hij eveneens variéténummers voor de Antwerpse *Hippodroom* en zalen in Brussel en Luik. Hij beschikte eveneens over tal van variétéfilmnummers.

Samenwerkingsverbanden tussen verschillende theaters waren interessant omdat men zo aan een troep meerdere optredens kon aanbieden gedurende een bepaalde periode. Dat gaf de artiesten meer werkzekerheid, wat meteen het netwerk van relaties verklaart tussen verschillende variététheaters onderling, maar eveneens tussen verschillende amusementsvormen, zoals het circus en de foor.

Onder de artiesten zelf heerste er een hiërarchie, die zich niet enkel uitte in de grootte van de vermelding van de naam op de strooibriefjes of in de volgorde van verschijning, maar ook in de uitbetaling. De bekendste artiesten konden op driehonderd frank rekenen, terwijl andere bekende variétézangers tot honderdvijftig frank verdienden voor een show van tien minuten. Artiesten van het betere niveau verdienden tussen de zestig en de tachtig frank, terwijl een artiest voor een middelmatig

nummer tussen de twintig en dertig frank kreeg. Dierennummers, acrobaten en illusionisten kostten doorgaans meer. Verder hield een variétédirecteur voor de gage rekening met de complexiteit van het nummer en het materiaal van de artiest.

Wanneer een artiest, directeur, regisseur of orkestmeester verdienstelijk werk had verricht werd wel eens een benefietvoorstelling ingericht. De opbrengst van die avond ging dan voor het grootste deel naar de gevierde persoon. Zo vond een voorstelling in het *Nieuwe Cirkus* plaats 'Au Bénéfice du Clown Robert Pinta'. Vele van de benefieten in het *Nieuwe Cirkus* werden gehouden 'Au Bénéfice de M. Heetwinkel'. In de *Nieuwe Schouwburg* in Gent op het Sint-Baafsplein vond men eveneens het systeem van benefietvoorstellingen terug waarbij de belangrijkste acteurs, toneelmeesters en regisseurs

Hoewel verboden vanaf 1899 gaf het Nieuwe Cirkus nog tot in 1904 geregeld galavoorstellingen ter ere van de orkestleider en regisseur.
UGent, Fonds Vliegende Bladen, IIC31

Linksboven en rechtsboven: Inrichters van decadente galafeesten konden hun geweten sussen met het schenken van de opbrengsten aan 'het goede doel'.
UGent, Fonds Vliegende Bladen, IIC31 en IIC7

een vertoning in het teken van hun talent mochten stellen. De winsten van de voorstelling werden gezien als een extra bron van inkomsten voor de gevierde persoon. Het publiek overstelpde zijn favorieten op het einde van de voorstelling met geschenken, kransen, bloemen, meubelen en zelfs huisraad.

In 1899 werden de benefieten verboden bij artikel 38 van het nieuwe lastenboek omdat ze neerkwamen op een uitbuiting van de acteurs door de bestuurders. Een belangrijk deel van de winst kwam namelijk steeds in de kas van de directeur terecht. Toch zien we in het *Nieuwe Cirkus* nog in 1904 tal van galavoorstellingen ter ere van de orkestleider Kinsbergen en regisseur Vander Meulen opduiken. Zelfs in 1907 werd er nog een gala 'Au Bénéfice de M. Théo Lebrun' georganiseerd.

De benefieten gingen vaak gepaard met een 'Soirée d'Adieu', die plaats vond bij het vertrek van een verdienstelijke troep, een verdienstelijk circus, bij het vertrek van de directeur of op het einde van het variétéseizoen. Een soirée d'ouverture of een 'réouverture', opende op haar beurt het nieuwe variétéseizoen.

Reflectie van politieke en economische omwentelingen in de negentiende eeuw op het variététheater

De negentiende-eeuwse uitvindingen en economische herstructurering hadden tal van gevolgen op sociaal en politiek vlak. Macht werd niet langer bepaald door afkomst, maar door kapitaal. Geslo-

ten maatschappijstructuren werden hierdoor opengebroken. Er ontstonden dan ook twee nieuwe sociale klassen. Enerzijds was er de opkomst van de industriële burgerij en anderzijds die van een zeer grote arbeidersklasse. De burgerij onderscheidde zich door fortuin, sociaal prestige en de Franse taal en ging zich meten met de aristocratie. Er werd dan ook een jonge democratie geïnstalleerd.

Deze sociale verschuivingen reflecteren zich in het variététheater. Zo komt het spektakel open te staan voor diverse klassen, weliswaar met gescheiden ingangen en zitplaatsen. De burgerij, inrichters van decadente galafeesten die talrijk plaatsvonden in diverse variétézalen, konden hun geweten sussen met het schenken van de opbrengst van die feesten naar 'het goede doel'. Zo hield bijvoorbeeld de Cercle Équestre haar 'Grand Fête Équestre' 'au profit des pauvres de la ville', werd er een galafeest ingericht ten voordele van een schooleetmaal in Gent en een galafeest 'ten voordele der armen en het turnonderwijs in de maatschappij'. Het strooibriefje van dit laatstgenoemde galafeest werd opgesmukt met de leuze 'Werken is nooit verloren'.

Naast deze liefdadigheidsfeesten werden ook tal van 'soirées des sociétés' en andere exclusieve feestjes gegeven. De politieke voorkeur van een plaats als het *Nieuwe Cirkus* was duidelijk uitgesproken. Zo vond er een 'Grand Fête Politique Libérale' plaats en werd de redacteur van 'La Flandre Libérale' steevast op alle exclusieve feestjes en vertoningen uitgenodigd. De *Valentino* was

politiek neutraler, want daar vonden zowel socialistische als antisocialistische meetings plaats.

De burgerij, die de macht in handen had, was grotendeels aanhanger van een liberale politiek. We zien dan ook in de periode van 1880 tot 1914 enkel liberale burgemeesters in Gent. Toch begonnen reeds vanaf de tweede helft van de negentiende eeuw de Gentse arbeiders zich te verenigen en op te komen voor hun rechten. Associaties van textielarbeiders die streden voor betere lonen werden opgericht. In 1880 werd de coöperatieve Vooruit gesticht en met de overwinning van de verkiezingen in 1895 konden heel wat sociale maatregelen doorgevoerd worden. Gent speelde een voortrekkersrol voor het socialisme in heel België. De eerste stappen naar een democratisering van cultuur, onderwijs en pers werden gezet en de vrije tijd nam toe voor iedereen. In de *Valentino* werden enkele belangrijke socialistische beslissingen genomen.

Voor het eerst in de geschiedenis werden ook vrouwen en kinderen in het arbeidsproces ingezet in de negentiende eeuw. Opmerkelijk is het feit dat tegelijk ook pogingen ondernomen werden om vrouwen en kinderen aan te trekken tot het spektakel. Dit bredere publiek leverde immers een grotere omzet op. Kinderen werden aangetrokken met Sint-Niklaasfeestjes waarop cadeautjes werden uitgedeeld, maar ook met leerrijke voorstellingen zoals het 'Kinderfeest met Professor Holms' dat als 'hoogst leerzaam' en 'vermakelijk' werd beschouwd, daar het om een expositie van talrijke elektrische automaten en stroom ging. Op donderdagnamiddag kwamen scholieren van elite Franse scholen naar het *Nieuwe Cirkus*. Ter ere van het Sint-Niklaasfeest werd ook een tombola georganiseerd. Algauw werd

de tombola een populair lokmiddel. Zo werd zelfs in het *Eden-Théâtre* een paard verloot. De tombola kon democratisch lijken, maar toch waren de prijzen afhankelijk van de zitplaats. Zo maakten de personen in de loges van het *Nieuwe Cirkus* kans op mooiere prijzen dan die in het uilenkot. 000

NIEUWE CIRKUS

Bestuur : F. D'AOUST

Groote Verscheidenheden. — Familieschouwburg.

Ter gelegenheid van St-NIKLAAS, Donderdag,
6 December om 3 ure stipt

Groote Dagvertooning

St-Niklaas zal op het tooneel verschijnen en al de kinderen die de dagvertooning bijwonen zullen van hem iets bekomen.

PRIJZEN DER PLAATSEN :

Loges	fr. 1,25
Stalles	> 1,00
Eerste plaats	> 0,50
Tweede plaats	> 0,25

Gent. Druk. F. Meyer - Van Loo.

De tombola werd een populair lokmiddel, maar de prijzen waren wel afhankelijk van de zitplaats.
UGent, Fonds Vliegende Bladen, IC237

Ook voor vrouwen werden exclusieve tombola's ingericht. Vrouwen genoten echter niet steeds een voorkeursbehandeling. Zo hadden ze geen recht op hetzelfde loon als dat van haar mannelijke collega's. Die ongelijke behandeling zag men eveneens weerspiegeld in de architectuur van het variététheater. Het personeel werd immers meestal in drie zalen gerangschikt: één zaal voor muzikanten, machinisten en elektriciens, één zaal voor komedianten en sterren en één zaal voor vrouwen, wat erop wijst dat de vrouwelijke artiesten nog steeds een andere status hadden dan hun mannelijke collega's.

Reflectie van negentiende-eeuwse uitvindingen op het variététheater

De negentiende eeuw was de 'Gouden Eeuw' van de uitvinder. Er ontstonden tal van uitvindingen die een grote impact hadden op het dagelijkse leven. Denk maar aan uitvindingen als de trein, de stoomboot, de telegraaf, elektriciteit en de gloeilamp. Deze zorgden voor een explosie aan communicatie- en transportmiddelen. Hierdoor werd de mens in staat om zijn wereld te manipuleren, te controleren en uit te breiden. Via pers, fotografie

In 1906 voerde het Nieuwe Cirkus het grootse spektakelstuk 'Reis om de wereld in 80 dagen' op.
Collectie MIAT, D7812

en cinema kwamen stukjes van voorheen onbekende werelden plots binnen handbereik.

Uitvindingen van invloed op de organisatie van het variététheater

Uitvindingen als de trein wekten de illusie dat de wereld kleiner werd. De trein maakte het reizen gemakkelijker, wat immers ook een onontbeerlijk onderdeel was van het leven van de variétéartiesten en hun programmatoren. Dankzij het sterk ontwikkelde transportnet, dat sinds de negentiende eeuw uitgebouwd werd, konden de artiesten zich gemakkelijker verplaatsen met trein of boot en verliep de communicatie stukken vlotter via telefoon en telegraaf. Dit maakte het voor de impresario's gemakkelijker om met internationale artiesten te werken uit alle continenten.

Ook bepaalde directeurs zoals Heetwinkel reisden het continent af op zoek naar artiesten. Heetwinkel, directeur van het *Nieuwe Cirkus* van 1897 tot 1900, was afkomstig uit Rotterdam waar hij lange tijd uitbater was van een speelgoedwinkel. Na het faillissement van zijn zaak vertrok hij naar Antwerpen waar hij als leraar muziek aan de slag ging. Hij was er eveneens orkestleider in het café-concert *Palais d'Indien*, tot hij door de circusbouwer Bovyn naar Gent gehaald werd in 1895. In 1900 werd hij directeur van de *Lion d'Or*, waar hij in 1901 al failliet ging, waarna geruchten de ronde deden dat hij naar Duitsland zou vertrekken. De levensloop van Heetwinkel toont mooi de mobiliteit van de negentiende-eeuwse burger aan.

Ook de pers wekte de indruk dat de wereld kleiner geworden was. Dankzij uitvindingen als de trein, de telegraaf en de telefoon kon men het wereldnieuws sneller verspreiden. De pers kwam ook de variété-exploitatie ten goede. Zo werden internationale dagbladen voor variétéartiesten opgericht, veelal vanuit Groot-Brittannië. In de Universiteitsbibliotheek van Leuven waren diverse music-hallbladen te vinden, zoals 'The Music-Hall and Theatre Review', 'The Encore', 'Music-Hall Revue', enz. Die boden advertentieruimte voor variétéartiesten aan en bevatten recensies van verschillende acts. Ook 'Der Artist' was een gekend informatieblad met betrekking tot het variététheater op het continent. Bovendien konden zich duizenden artiesten aansluiten bij organisaties zoals de 'Société des Artistes Lyriques et de Music-Hall', dankzij de nieuwe communicatiemiddelen. In 1908 waren bij deze vereniging zo'n 15000 internationale artiesten aangesloten.

Uitvindingen van invloed op de programmatie van het variététheater

Inhoudelijk had het variététheater ook stevast een neus voor het laatste nieuwe. Er werd geëxperimenteerd met diverse effecten van het nieuwe elektrische licht in vele acts. Denk maar aan de serpen-

tinedansen of troepen zoals 'Les étoiles électriques'. Ook werden nieuwe perceptietheorieën verwerkt in acts van diverse 'professoren' die een uiteenzetting brachten van de nieuwste wetenschappelijke apparaten en hun spectaculaire effecten. Zo bracht Professor Holms de kinderen op de hoogte van de nieuwste 'elektrische automaten'. Mr. Henrius Novelus presenteerde aan het publiek een 'tour du monde à la lumière hydroxique', een kaleidoscope, een chromophotorama etc. Zoals reeds vermeld bood het variététheater onderdak aan de allernieuwste optische uitvindingen, gaande van panoramàs en dioramàs tot fotografie en film.

Een panorama was een reusachtig schilderij van 360° dat door de toeschouwer werd bewonderd vanop een platform te midden van het schilderij met perspectivistische verhoudingen. Vaak werd de toeschouwer via een donkere gang en een wenteltrap naar het platform geleid, zodat er een geleidelijke overgang was van realiteit naar illusoire werkelijkheid. De illusie werd vaak versterkt door het opvullen van de ruimte tussen het platform en het schilderij met 3D-voorwerpen in het thema van het schilderij, zodat een breukloze overgang werd gemaakt van 3D naar 2D. In het variététheater werd dit meestal vertaald naar een reuzengroot bewegend decordoek, zoals het panorama bij het spektakelstuk 'Michel Strogoff' in het *Nieuwe Cirkus*.

Een diorama was een tweede soort ultrarealistisch spektakelmiddel. Een groot doek werd hierbij aan beide zijden beschilderd, waarop beweging werd gesuggereerd door verschillende vormen van belichting. Zeer populair was het 'tour du monde'-panorama of -dioramàs waarin alle continenten werden samengebracht. Een voorbeeld van een diorama met een 'tour du monde' zagen we op de foor bij Van Der Meulen, die later regisseur zou worden van het *Nieuwe Cirkus*.

Fotografie en film wakkerden net zoals vele andere uitvindingen een fascinatie voor reizen, exotisme en vreemde culturen aan. Niet toevallig schreef Jules Vernes in de negentiende eeuw zijn mythische reisromans met thema's als de reis om de wereld, reis naar de bodem van de oceaan, reis naar de maan enz. Die romans van Jules Verne werden in grootse spektakelstukken opgevoerd in diverse variététheaters zoals 'Reis om de Wereld in 80 dagen' in 1906 opgevoerd in het *Nieuwe Cirkus*.

Reflectie van de negentiende-eeuwse mentaliteit op het variététheater

Crisis van de blik

Onder invloed van de opkomst van elektriciteit en gas als onzichtbare energiebronnen ontstond er een crisis van de blik. Onzichtbare fenomenen brachten ingrijpende veranderingen met zich mee. Elek-

tricititeit was immers net als gas een abstract en onzichtbaar gegeven. In het couplet 'Le Gaz et l'Electricité' uit de revue 'Onder de Draeke' uit 1902 in het *Nieuwe Cirkus*, zien we hoe men het fenomeen elektriciteit personifieert. Misschien was die personificatie een poging om alsnog vat te krijgen op het abstracte fenomeen.

Le Gaz et l'Electricité.

Electricité	Je suis l'électricité
Gaz	Je suis le gaz d'éclairage
Electricité	D'hier seulement j'suis née
Gaz	Déjà longtemps en usage

Electricité

A peine sortie de l'enfance
De moi déjà j'ai fait tant parler
Je gagn' chaque jour en importance
Car la ville vient de m'adopter
Chacun de vous chose sublime
D'mes kilowatts disposera
Pour seulement soixant'cinq centimes
De bell'clarté on jouira.

REFRAIN

En pressent l'bouton électrique
Ma lumière sur vous jaillira,
Messieurs vous en rest'ez baba!
L'effet sera magique
Voilà, voilà,
Qui me prendra
Me proclamera
Un' affair' magnifique!

Collectie MIAT, D7813

De sterke toename van de mobiliteit dankzij trein en tram waren mee verantwoordelijk voor een crisis van de blik. Terwijl men zelf stil zat in de trein of tram schoof de werkelijkheid aan hen voorbij. We besproken reeds bij de film in het variététheater de fascinatie voor beweging, maar herkennen die fascinatie ook in onderstaand couplet 'Tram Électrique' in de revue 'Gent 't Onderste Boven' uit 1900 opgevoerd in de *Minardschouwburg*. □□□

Koeplets. Tram Electrique

1e COUPLET

Hier wordt in zekere kringen
Gedroomd van rare dingen
Er moest voor 't gentsch publiek
N'en tram zijn Electriek
De peerdentramen, ach heere
Die en reeden niet zèere
Daar bij voor menigeen
Was dat veel te gemeen

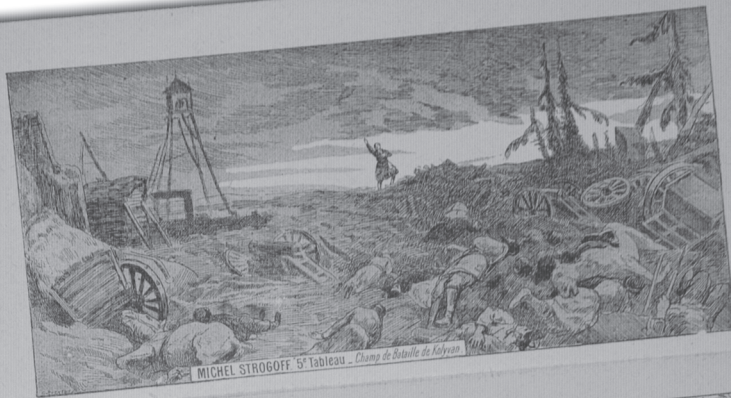
Refrain

Trams à l'électrique
Zie dat is chick
Volk en burgerij
Blij
Vliegen nu voorbij
Trams à l'Electrique
Ja dat is chick
Altijd in galop
Op
Maar 't is dikwijls stop.

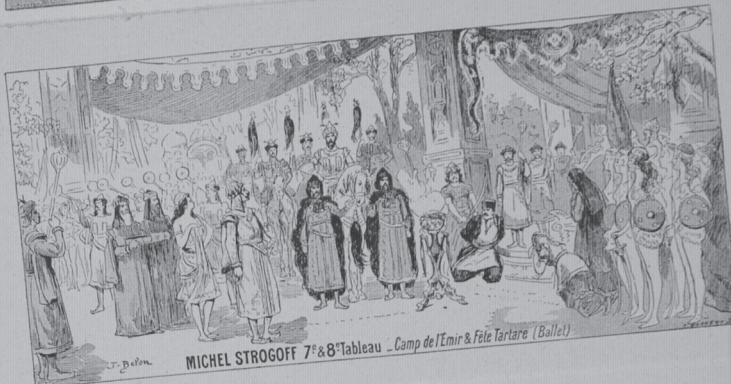
2e COUPLET

Nu staan ze schoon te kijken
De Burgers aller wijken
Die stiel of neering doen
Hoe lachen ze soms groen

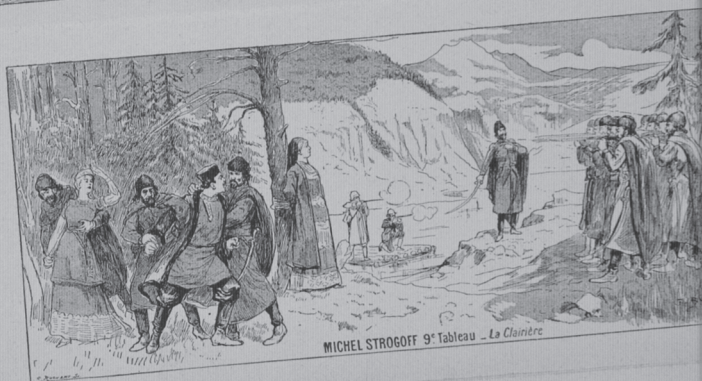
Collectie MIAT, D7791

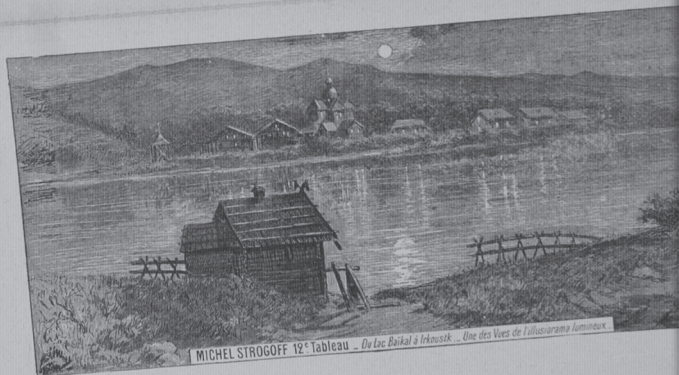
MICHEL STROGOFF 5^e Tableau - Champ de Bataille de Kolyvan

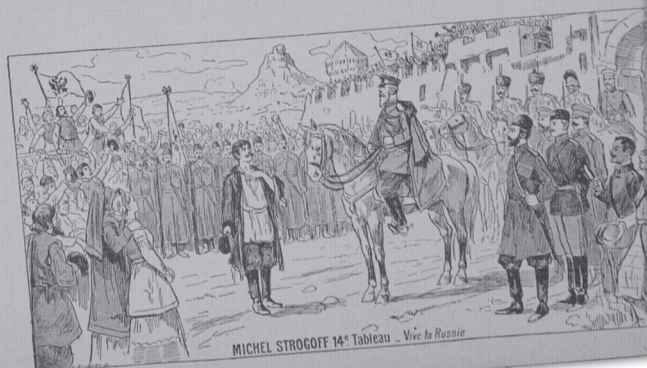
MICHEL STROGOFF 7e & 8e Tableau - Camp de l'Emir & Fête Tartare (Ballet)

MICHEL STROGOFF 9e Tableau - La Clairière

MICHEL STROGOFF 12e Tableau - Du lac Baikal à Irkousk - Une des Vues de l'Aloussarama lumineux

MICHEL STROGOFF 14e Tableau - Vie en Russie

In het programmaboekje van het spektakelstuk 'Michel Strogoff' waren verschillende reproducties van indrukwekkende tableaux te zien. Het programmaboekje telde vaak enkele postkaarten met scènes van de luxueuze encensering, die achteraf dienden als herinnering aan de voorstelling en erg populair waren in de 19de eeuw.

UGent, Fonds Vliegende Bladen, IIT34

*Ce Programme ne peut être vendu,
il est distribué gratuitement.*

TOURNÉE ROMAIN

PROGRAMME
COMPLET
DES
REPRÉSENTATIONS
DE
LA GRANDE TOURNÉE
DE
MICHEL
STROGOFF

Propriété exclusive de la pièce.

Ce Programme ne peut être vendu,

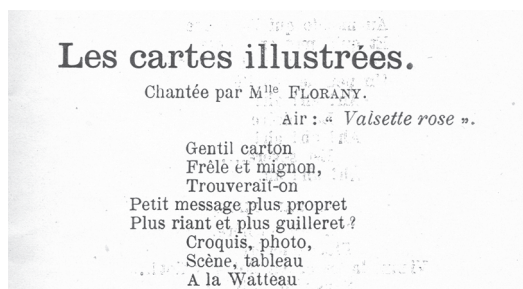

Kijklust

De wereld bleek plots een dorp te zijn waarbij zichtbaarheid niet langer gelijk stond aan waarheid. De wereld werd een lichtspel, een trompe l'oeil, een visueel spektakel. Het variététheater met zijn internationale artiesten, illusionisten en zucht voor sensatie weerspiegelden de crisis van de blik enerzijds en de kijklust anderzijds.

Decors van de spektakelstukken moesten immers steeds luxueuzer en illusionistisch zijn, maar ook nieuwe druktechnieken en de uitvinding van de fotografie in de negentiende eeuw zorgden ervoor dat men het vluchtige karakter van de gebeurtenissen in het variététheater kon vastleggen en zo de kijklust kon aanwakkeren. Tal van foto's van artiesten, directeurs, regisseurs, orkestmeesters en indrukwekkende tekeningen van de diverse tableaux van spektakelstukken sierden de programmaboekjes die toeschouwers aan een prijsje konden kopen. Zo bevatte het programmaboekje van het spektakelstuk Michel Strogoff diverse reproducties van indrukwekkende tableaux.

Het programmaboekje van het spektakelstuk 'Reis om de wereld in 80 dagen' bevatte op haar beurt enkele postkaarten met scène-taferelen van de luxueuze encenering, die volgens de beschrijving zowat '200 000 franken' gekost had. De postkaarten waren voor de toeschouwers een herinnering aan de voorstelling en kenden een grote populariteit in de negentiende eeuw. Hun populariteit blijkt uit volgend couplet 'Les Cartes Illustrées', uit de revue 'Chère bonne amie!' ... in de *Minardschouwburg*.

Collectie MIAT, D7795

Postkaarten van voorstellingen, die massaal verzameld werden in de laatste twee decennia van de negentiende eeuw, zijn schoolvoorbeelden van de kijklust van die tijd. De talrijke postkaarten waarop de vrouw in pornografische poses verscheen tonen aan dat ook de vrouw een belangrijk onderdeel werd van de negentiende-eeuwse kijklust.

De vrouw op negentiende-eeuwse variété-scène

De vrouwelijke verschijning werd nu een commercieel goed. Vrouwen werden in de negentiende eeuw steeds talrijker op de scène gesignaleerd en ook van die theatervrouwen werden vele postkaarten verspreid. De vrouw werd zo populair op de scène dat ze nu ook de rol van de man ging overnemen. Er werden zelfs worstelwedstrijden voor vrouwen ingericht op het einde van de negentiende eeuw. Dat vrouwen op het podium nu ook gekleed gingen als mannen, gaf het spektakel een androgyn gehalte.

Dit spel op het podium, waarbij gespeeld werd met conventies omtrent de man en vrouw, liet ook zijn sporen na op de conventies omtrent de positie van de vrouw in de werkelijkheid. De vrouwelijke identiteit werd dan ook in vraag gesteld. De emancipatie van de vrouw was in gang gezet. Aanklachten van de vrouw vond gehoor in het variététheater zoals in het couplet 'Fliesta's vuil dingen' uit de revue 'Hoe hedd't op dan?' uit het *Nieuwe Cirkus* in 1907:

Fliesta's vuil dingen.

Wa ben 'k een arme sluure toch:
In plaats van in mijn keuken,
Moe 'k aan de kuipe vroeg en laat
Mijn peze staan afneuken!
En vet en smeurig, vurt en veel
Moe 'k deur mijn handen wringen;
Enfin, elk offert mij maar op,
Al zijn vuil dingen!

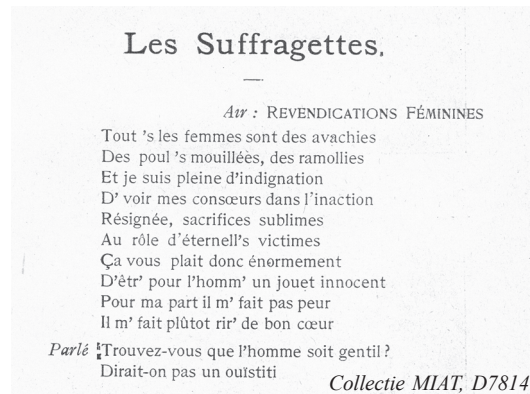
'k En kenne mij veur niets te goed:
Moe 'k in de kuip niet plassen,
Tons ben ik weeral in 't slameur
Mee kinders op te passen;
Ze loopen weg en 'k moe op zoek
En als ik ze bespringe,
Doen z' in den een of andren hoek
Wa vuile dingen!

Jan mijnen man werkt buiten stad,
Alléen ben 'k g'heele weken,
Want diene vent die schijnt mee mij
Nie veel zijn hoofd te breken;
Maar 's zaterdags komt hij naar huis
En naar wa babbelingen,
Krijg ik zijn weekskén in mijn hand
En... zijn vuil dingen!

Collectie MIAT, D7825

Vanaf 1860 werden zaken die tot dan toe vanzelfsprekend waren, ter discussie gesteld. Feministen openden een debat over de uitbreiding van de onderwijs- en beroepsmogelijkheden voor meisjes, men eiste recht op gelijke beloning voor gelijke arbeid en meer rechten voor de vrouw in het huwe-

lijk en het kiesrecht. In de revue 'Ze zijn daar' uit 1911 kwamen de suffragettes aan het woord in het *Nieuwe Cirkus*:

De wilde vreemde op de negentiende-eeuwse variété-scène

Gevaarlijke acts zoals een Looping the Loop, dressuur met wilde beesten en de voorliefde voor 'fenomenen' wees reeds op het feit dat men in het variététheater een fascinatie voor het gevaarlijke en het abnormale had. Ook de programmatie van vrouwen verkleed als mannen en suffragettes kan gezien worden als het resultaat van diezelfde fascinatie, net als de populariteit van de 'vreemde wilden' op het podium van het variététheater.

'Black Faces', blanke artiesten die werden zwart geschminkt, waren zeer geliefd in het variététheater, maar geleidelijk aan vonden ook 'des véritables nègres' er hun ingang. Het feit dat zwarte variétéartiesten heel lang opmerkelijk minder vergoed werden voor hun optreden dan hun blanke collega's bewijst dat hun populariteit de raciale vooroordelen niet kon wegwerken. Naast zwarten verschenen ook andere exotische volkeren op het toneel, zoals Turken en Arabieren.

Ook in diverse pantomimes en spektakelstukken kreeg de 'wilde vreemde' vaak een plaatsje. 'La garde de S.M. le roi du Dahomey' bracht met zijn troep '45 femmes sauvages' enkele 'exercices guerriers' met wapens en bajonetten, 'jeux de combats' en 'danses favorites par les Fétiches Amazones' ter inleiding van de pantomime 'Le vol des esclaves ou une nuit au Dahomey'.

Dergelijke acts, maar ook de titel van de pantomime, wijzen op het wilde en wreedaardige karakter van deze troep. Maar in de pantomime ging men eveneens prat op haar luxueuze uitvoering: 'Décorations, costumes et matériel sont fournis spécialement'. De opvoering van de 'wilde vrouw' in dit spektakel kon zoals bij de Turkse of Arabische harems eveneens voor een bijkomend erotisch effect zorgen.

Het gewelddadige en barbaarse karakter van deze wilde volkeren stond telkens in de kijker, net zoals

de luxueuze uitvoering. Een dergelijke uitvoering bracht de toeschouwer in een fantasmorgie waardoor men met gemak, in hun passieve roes, de kolonisten als redders zag die de barbaren bestreden. De vreemde werd er afgebeeld als een kannibaal met vreemde rituelen en godsdiensten. Bijgevolg diende men hem te christianiseren en te verwesteren, wat gelijk stond met het noodzakelijk tot slaaf maken van de vreemde en het stelen van zijn rijkdom. Dergelijke stereotype relaties tussen de westerling en de vreemde zag men vaak opduiken.

Hedendaagse reflectie in het negentiende-eeuwse variététheater

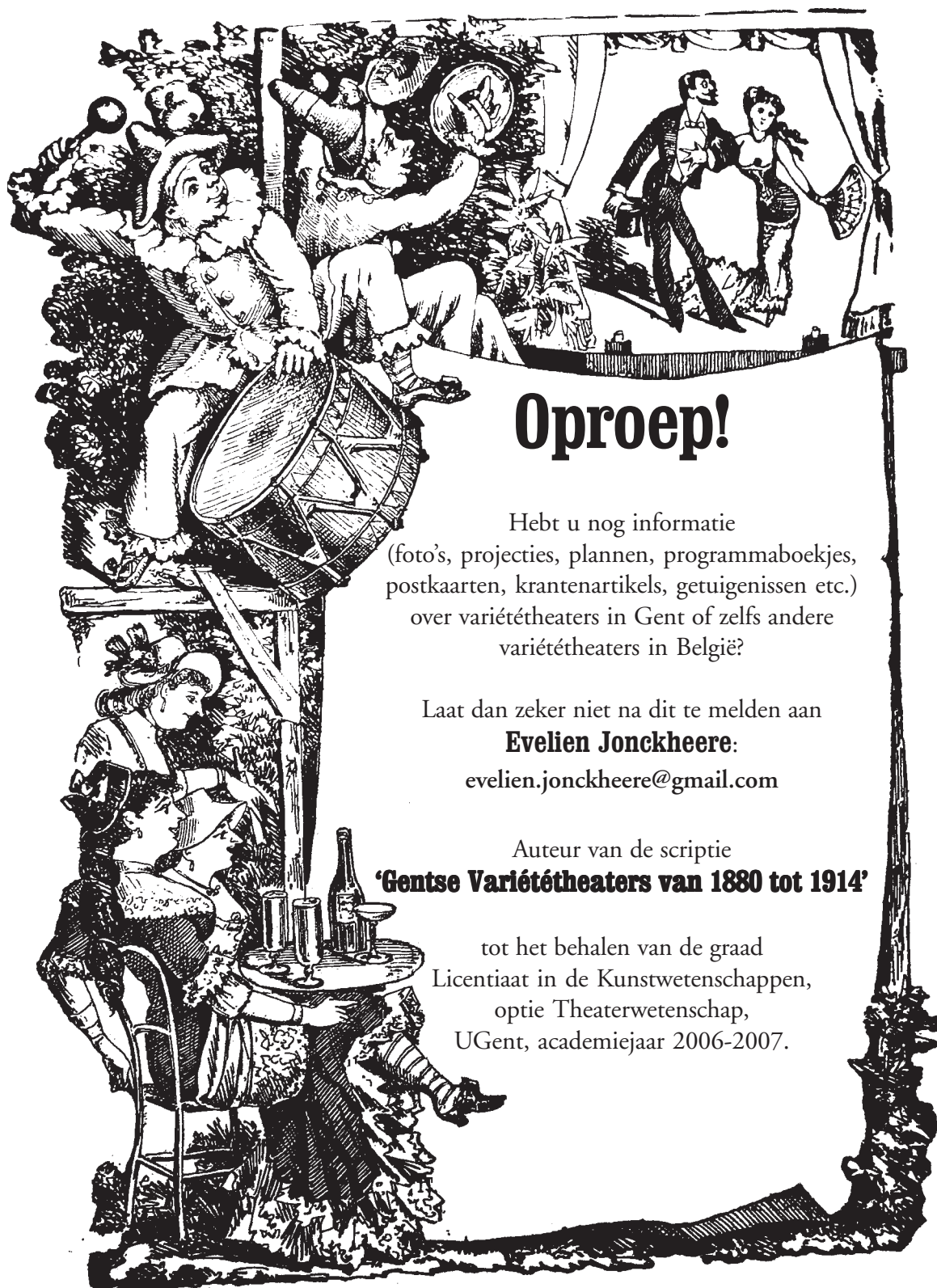
Grootse decors, illusionisten, luxueuze interieurs en sensuele danseressen lieten de toeschouwer even ontsnappen aan de dagdagelijkse realiteit. De drank die hierbij rijkelijk vloeide tijdens of na het spektakel versterkten enkel nog de roes. De volgende morgen kwam men echter wakker met een kater, een gat in de beurs en het besef dat men enkel via de blik aan de realiteit was ontsnapt.

Anderzijds had men een fascinatie voor het abnormale, wat we zagen bij de fenomenen, en voor het gevaarlijke, wat we zagen bij de programmatie van acrobatische acts, wilde dieren, travestieten, suffragettes en vreemde wilden.

Lijkt dit alles niet heel herkenbaar? Rijkt de televisie ons niet een gelijkaardig aanbod aan van schijn en het abnormale, het gevaarlijke? Hoe graag dromen we niet weg bij kookprogramma's die ons doen watertanden? Waarom houden we van mooie mensen op de televisie, maar evengoed van tv-programma's als Afrit 9 of Jambers, waarin mensen verschijnen die net dat tikkeltje anders zijn? Waarom houden we vaak van films met veel actie en geweld?

Het variététheater, dat lange tijd in een hoekje werd geduwd, blijkt dus brandend actueel te zijn. De programmatie van het negentiende-eeuwse variététheater blijkt dus niet enkel iets over de negentiende-eeuwse burger te vertellen, maar evengoed iets over de hedendaagse mens. □

Evelien Jonckheere (°1985), assistent aan UGent bij Theaterwetenschappen, startte in september 2006 een onderzoek naar Gentse Variététheaters. Met de scriptie 'Gentse variététheaters van 1880-1914' studeerde ze in 2007 af als licentiaat in Kunstwetenschappen, optie Theaterwetenschappen. Daarenboven won ze de Vlaamse Scriptieprijs 2007.

Oproep!

Hebt u nog informatie
(foto's, projecties, plannen, programmaboekjes,
postkaarten, krantenartikels, getuigenissen etc.)
over variététheaters in Gent of zelfs andere
variététheaters in België?

Laat dan zeker niet na dit te melden aan
Evelien Jonckheere:
evelien.jonckheere@gmail.com

Auteur van de scriptie
'Gentse Variététheaters van 1880 tot 1914'

tot het behalen van de graad
Licentiaat in de Kunstwetenschappen,
optie Theaterwetenschap,
UGent, academiejaar 2006-2007.

Situering van besproken locaties in Gent anno 2008.

1. Théâtre Minard of Minard-Schouwburg, 1847
2. Nieuwe Schouwburg, 1899
3. Manège Municipal, 1834
4. Diorama, 1849
Renbaan Visser, 1850
Skating Rink, 1879
5. Hippodroom De Drie Sleutels, 1878
6. Nieuwe Cirkus of Nouveau Cirque, 1895
Théâtre de Variétés, 1896
Ghent Palace, 1913
7. Valentino, 1884
Scala, 1911
Wintergarten, 1913
Coliseum, 1921
8. Wolweverskapel
Eden-Théâtre, 1883
Carillon, 1912
Gaumontschouwburg, 1913
Cinema Savoy, 1934
9. Eden-Théâtre, 1901
10. Lion d'Or
Cinema het Goede Zaad, 1912
11. Cinéma Pathé, 1910

